

PERIOADA TIMPURIE A EPOCII BRONZULUI PE TERITORIUL ROMÂNIEI*

de PETRE I. ROMAN

PROBLEME DE CRONOLOGIE ȘI PERIODIZARE

Atribuim perioadei timpurii (în sistem tripartit : timpurie, mijlocie și târzie) a epocii bronzului spațiul de timp cuprins între sfârșitul perioadei de tranziție (în fiecare teritoriu în parte) și începutul culturilor „clasice” ale epocii bronzului, anume : Tei, Verbicioara, Balta Sărată, Periam-Pecica, ●tomani, Wietenberg, Monteoru (fără IC₄). Deci ambele limite, inferioară și superioară, trebuie precizate, cât mai veridic cu putință, pe baza unor criterii care să exprime partea esențială din structura fenomenului. În situația în care ritmul de constituire a grupelor etno-culturale ale noii epoci (și înțelegem că avem de-a face cu grupe prototrace) este diferit, sintem puși în situația de a separa grupele care însumează toate componentele specifice noii epoci, de acelea care nu au decit o parte, mai mare sau mai mică, a acestor elemente, păstrind, în schimb, puternice elemente tradiționale. Așa se face că, din punct de vedere cronologic, în perioada timpurie a epocii bronzului conviețuiesc, în spații diferite dar învecinate, grupe etno-culturale prototrace purtătoare ale noii epoci și grupe ale perioadei de tranziție care în vest păstrează puternice elemente de tradiție eneolitică locală, iar în est puternice elemente, eterogene și pe trepte diferite de evoluție, de origine nord-pontică sau volino-podolică.

Pe plan regional și supraregional situația este și mai complexă, astfel încît, parafrazîndu-l pe I. Nestor care, constatînd că „toate sistemele de cronologie stabilite pentru diferitele regiuni ale Europei s-au aplicat rînd pe rînd și la acest spațiu, fără a reuși să cuprindă în chip satisfăcător faptele și evoluția proprie din el” (1960, 95), ajungem ușor la încheierea că pentru regiunile teritoriului românesc poate fi valabil doar un sistem cronologic propriu care, după aceea numai, poate fi racordat la sistemele învecinate și, în final, într-un sistem supraregional mai cuprinzător.

Este suficient să remarcăm, spre exemplu, că întreaga perioadă timpurie a epocii bronzului de pe teritoriul României precede sistemul cronologic al lui Reinecke.

Tot astfel, un sistem unic egeo-anatolian pentru perioada veche a epocii bronzului nu există de fapt. Conglomeratul care poate fi cuprins în această noțiune este compus din elemente care și etnic și cultural sînt deosebite. Să luăm, spre exemplu, cultura troiană, a bronzului timpuriu vest-anatolian. Etnic este creația unei lumi neindo-europene. Prin forma sa cea mai veche (Bronz timpuriu I_a), exprimată prin descoperirile de tip Kum

* Prezentul studiu reprezintă o parte a textului contractului de cercetare nr 141 pre-dat Academiei de Științe Sociale și Politice la 1 martie 1983. Pentru rest, vezi SCIVA 35, 1984, 3, p. 266—274 și Thraco-Dacia 6, 1985, 1—2, p. 116—122.

Tepe I_b, ea presupune aporturi balcanice de tip Gumelnița finală — Sălcuța de început. În ce măsură, aceleași elemente care în Balcani sînt socotite, pe bună dreptate după părerea noastră, drept eneolitice, odată trecute peste strîmtori, în Anatolia de vest, devin ale epocii bronzului este o problemă asupra căreia ar trebui încă meditat. Apoi, Helladicul timpuriu începe cîndva în cursul perioadei Troia I, în timp ce Thessalicul, Macedoneanul și Ezero se plasează spre sfîrșitul Troiei I (Roman 1982 a, 410). Deci și în regiunile sudice există importante decalaje. Mai mult, chiar pentru un teritoriu restrîns cum este cel al Greciei continentale se admite coexistența, în teritorii învecinate, a comunităților „neolitice” cu cele ale epocii bronzului timpuriu.

Deci, dacă ar fi să dăm curs propunerilor de a adopta sistemul cronologic egeo-anatolian ar trebui să precizăm de la început spațiul și forma de manifestare pe care o reținem : Anatolia de vest, insulele, Grecia de sud centrală sau de nord. Exemplificînd cu propunerea lui A. Vulpe (1979, 2266) și anume, să marcăm începutul epocii bronzului „odată cu Helladicul timpuriu ; în cazul regiunilor noastre” luîndu-se „drept criteriu sfîrșitul civilizațiilor eneolitice” . . . „precum Cucuteni, Gumelnița etc.” putem bine observa cum ajungem în situația de a începe acest fenomen la nord de Dunăre cu mult înainte de apariția bronzului timpuriu thessalic, macedonean sau de la sud de Balcani (Ezero). Ținuturile noastre ar constitui în acest fel o insulă, înconjurată de culturi neo- sau eneolitice. Apoi, autorul citat nu oferă nici un criteriu *intern* pentru determinarea culturală a manifestărilor pe care le indică.

Cele mai vechi manifestări ale epocii bronzului, care pot constitui subetapa I_a, se înscriu în limita (probabil tirzie) unor descoperiri de felul celor de la *Zimnicea* (Alexandrescu 1974), *Mlăjeț* (com. Nehoiu, jud. Buzău, inedit, inf. Al. Oancea), *Sînzieni* (Zsolt Székely 1980), *Zăbala* (Z. Székely 1971, 389 și urm.). Corespondențe aflăm, de asemenea, în așezarea *Ezerovo III* (Tončeva 1973, 472, 474 și fig. 2), la *Brăilița* (mormintele 10, 24, 31 : Harțușche, Anastasiu 1976), *Răcăciuni* (Tudor, 1973, 283 și urm.), *Coșereni* (inedit, cercetări I. Nestor și E. Zaharia). Aceste descoperiri par să formeze un orizont cultural și cronologic, poate mai larg, care în parte evită aria de răspîndire a materialelor Coțofeni I (care se apropie de București), iar pe de altă se interferează cu aceasta din urmă în sud-estul Transilvaniei. Subetapa I_a se înscrie probabil spre sfîrșitul fazei Coțofeni I. Formularea ar putea fi sprijinită și de relația stratigrafică de la Tărnava (Nikolov 1976) unde mormîntul nr. 9 din tumulul 1 reprezintă o perioadă mai nouă decît în mormîntările de tip Orlea-Sadovec, care, la rîndul lor, sînt parțial mai vechi, parțial contemporane cu faza timpurie Coțofeni. Continuînd pe această linie constatăm : materiale de tip Orlea-Sadovec au apărut în cele mai vechi niveluri (XIII — XI) de la Ezero, deci începutul epocii bronzului în regiunile nord-dunărene se poate situa spre sfîrșitul fazei Ezero A. Cum începutul așezării de la Ezero se datează spre sfîrșitul Troiei I (Roman 1982 a, 410), subetapa I_a a perioadei timpurii a epocii bronzului de la noi corespunde Troiei II, Thessalicului timpuriu I, Helladicului timpuriu II.

Limita inferioară astfel precizată, am împărțit perioada timpurie a epocii bronzului în trei etape (I — III) fiecare cu subetape. Etapa I cuprinde cele mai vechi manifestări ale epocii bronzului pe care le-am indicat mai sus și care constituie subetapa I_a, fazele timpurie și clasică (I și II) ale culturii Glina (ele formînd subetapele I_{b-c} ale bronzului timpuriu) și manifestările de tip Zăbala (din sub etapa I_b), Schenckenberg A — eventual început de B (subetapele I_{b-c}). La Branet, o formă clasică de manifestare

a Glinei suprapune un strat aparținând fazei II a culturii Coțofeni, iar în nord-estul Olteniei, așezări care țin încă de faza clasică Glina suprapun așezări Coțofeni III (Roman 1982 b, 46; idem 1984, 267; idem 1985 a, 296; idem 1985 b, 117). Rezultă deci că perioada de formare a culturii Glina și o parte a aspectului său clasic (adică bronz timpuriu I_{b-c}) sînt contemporane cu faza Coțofeni II, respectiv Baden tîrziu, Kostolac timpuriu, Ezero A — B, Troia IIg — III, Helladic timpuriu II. Cu alte cuvinte, perioada timpurie a epocii bronzului se desfășoară în bună măsură în a doua jumătate a mileniului III î.e.n.

Etapa II am împărțit-o în două subetape: II_a căreia îi corespunde lărgirea fenomenului epocii bronzului simultan cu apariția unor variante regionale și constatarea unei asimilări de bunuri culturale Coțofeni și Vučedol de către comunitățile Glina (Roman 1985 a, b). În această subetapă se înscriu faza Govora Sat-Runcuri (a III-a) din evoluția culturii Glina, Schneckenberg B, grupul Jigodin, descoperirile de tip Bogdănești. Subetapa este sincronă ultimei faze a culturii Coțofeni, perioadei tîrzii a culturii Vučedol, grupului Boșaca, fazei Ezero B1, Thessalicului și Helladicului timpuriu III, Troiei IV. Descoperirile de la Odaia Turcului (Tudor 1982) au demonstrat vechimea mai mare a acestei subetape în raport cu cele mai vechi manifestări ale culturii Monteoru. Sincronismele menționate ne arată, de asemenea clar, că ea precede și apariția celor mai vechi culturi ale epocii bronzului de la Dunărea de Mijloc. Subetapa IIb a rezultat din situația stratigrafică de la Ostrovu Corbului unde o așezare Glina tîrzie (din faza IV) suprapune o așezare finală a culturii Coțofeni în cadrul căreia importurile vučedoliene tîrzii erau foarte frecvente. În subetapa IIb se produce o maximă expansiune a fenomenului Glina și Schneckenberg peste Oltenia și Transilvania. În cadrul acestei subetape au apărut probabil elementele care vor duce la individualizarea unui nou aspect sau unei noi faze a culturii Schneckenberg, cunoscut prin descoperirile nestratigrafiate din sud-estul Transilvaniei și prin cele de la Năeni (Vulpe, Drimboceanu 1981; Vulpe 1982a, b) care sînt integrate în cadrul culturii Monteoru în cursul subetapei IC_{4b}. În această subetapă (II_b) ar fi evoluat deci Monteoru IC_{4c} (sau așa-zisul aspect Odaia Turcului), purtători ai mormintelor în ciste de piatră din partea deluroasă (nordică) a Munteniei centrale și ai mormintelor tumulare din Cheile Aiudului. Subetapa corespunde, de asemenea, primelor culturi ale bronzului timpuriu de la Dunărea de Mijloc și Serbia (Belotic- Bela Crkva Priboj, Negrišori, Vinkovci-Somogyvár, Makó, Nyírség). Ea pare să precedă descoperirile Glockenbecher-Csepel și corespunde, probabil, fazei Ezero B₂, Troia V, perioadei de trecere de la Helladicul timpuriu la cel mijlociu.

Etapa III este documentată prin descoperiri de tip Gornea-Vodneac (Boroneanț 1971) cărora le este caracteristică o ceramică ornamentată cu scrijelituri și, mai ales, prin impresiuni textile sub formă de fagure. În Oltenia, acestea suprapun așezările Glina ale etapei a II-a și preced, în cea mai mare parte sau în totalitate, cultura Verbicioara. În partea de vest și nord-vest a țării ele urmează culturii Nir și precedă cultura Otomani propriu-zisă. În viitoarea arie a culturii Tei, par a fi adus o componentă importantă, vizibilă în descoperiri de tip Bungetu I (Chicideanu 1982); expansiunea culturii Monteoru la sfîrșitul fazei IC₄ poate să se datoreze și presiunii la care mișcarea, al cărui rezultat este aspectul Gornea-Vodneac, a supus comunitățile din Transilvania, Oltenia și Muntenia.

Etapa III, indiferent dacă începe odată cu apariția grupei Glockenbecher-Csepel sau imediat după, se sincronizează cu Nagyrév și ia sfârșit treptat pe măsură ce se constituie culturile Periam-Pecica, Otomani, Verbicioara, Tei adică culturile bronzului clasic de pe cea mai mare parte a teritoriului românesc.

Din analogiile menționate, rezultă ca evident faptul că cel puțin partea veche a etapei III (III₁ ?) precede sistemul cronologic al lui Reinecke. În sud se dezvoltau culturi ale bronzului mijlociu precum : Nova Zagora, Helladic mijlociu de început, Troia VI de început.

PROCESUL DE CONSTITUIRE A NOILOR GRUPE ETNO-CULTURALE DE LA ÎNCEPUTUL EPOCII BRONZULUI

După o perioadă de frământări care au afectat sud-estul României și nord-estul Bulgariei, punind capăt — în aceste ținuturi — evoluției culturii Cernavodă III, s-a produs stabilizarea comunităților Cernavodă II, fapt care a permis o perioadă îndelungată de liniște, bazată pe un mai solid echilibru tribal. Drept urmare, au luat naștere mai multe cercuri culturale a căror asemănare se datorează elementelor etno-culturale comune. Deosebirea dintre ele se explică atât prin proporțiile încă foarte variabile ale elementelor comune cât și prin componentele diferite.

Structura internă a acestor cercuri culturale este, de asemenea, diferită. Unele dintre ele nu au acumulat și îmbinat încă, în cantități suficiente, toate elementele (de natură etnică, economică, socială, culturală, spirituală etc) care vor deveni specifice comunităților epocii bronzului. În același timp, deși mențin puternice tradiții conservatoare, eneolitice, ele se deosebesc substanțial de structurile perioadei eneolitice. Astfel de culturi au fost încadrate de noi în perioada de tranziție. În paralel, în alte regiuni, simbioza elementelor din substrat și strat se realizează încă de pe acum și dau naștere la culturi ale epocii bronzului. În Europa acestei perioade înregistrăm deci existența unor „capete de poduri”, deci nu insule, ale epocii bronzului, înconjurată pe mai multe părți de culturi ale perioadei de tranziție, acestea din urmă fiind în contact direct cu populații eneolitice care, la rîndul lor, se învecinează cu comunități neolitice.

Cel mai întins spațiu îl ocupă cercul cultural central peninsular și est-central european. Elementele componente : în substrat fondul eneolitic, iar ca strat un adaus variabil de elemente nord-pontice. Acestui cerc, cel mai reprezentativ al perioadei de tranziție, i-am atribuit grupele și culturile Orlea-Sadovec, Celei, Coțofeni, Baden (fără Boleráz), Kostolac, Vučedol.

Caractere ale perioadei de tranziție are și cercul cultural vestpontic, limitat la Buceag, sudul Moldovei, estul Munteniei, Dobrogea și nord-estul Bulgariei, inclusiv ținutul Varna. În comparație cu întregul spațiu sud-est european, din punct de vedere etnic acest cerc are în structura sa cele mai numeroase elemente de origine nord-pontică. Din această cauză, chiar dacă din punct de vedere cultural el preia cele mai numeroase și mai originale forme egeo-anatoliene, comunitățile care-l compun realizează structurile etnice (trase) îndeosebi, specifice epocii bronzului, mult mai târziu. În difuzarea bunurilor culturale egeo-anatoliene, pe întinse spații nord-pontice ca

și la comunitățile cercurilor culturale cu care se învecinează, grupele cercului cultural vest-pontic au jucat un rol major.

Între cele două cercuri culturale : vest-pontic și central-peninsular, într-o zonă tampon, de întrepătrundere, s-a realizat, cel mai devreme pentru regiunile nord-balcanice și dunărene, un echilibru în structura internă a comunităților, structură care este specifică pentru epoca bronzului sub toate aspectele. În această zonă au apărut primele sinteze etno-culturale ale unei noi epoci, care ne apar, ulterior, sub forma grupelor sau culturilor : Glina, Năeni, Zăbala, Schenckenberg, Jigodin, Bogdănești și, eventual, a celor de tip Zimnicea, toate la un loc formînd cercul cultural central-românesc.

La răsărit de Carpați, în centrul și nordul Moldovei, din amestecul elementelor amforelor sferice și ale grupului Horodiștea, s-a format un grup cultural, documentat prin așezări și morminte, care păstrează caractere ale perioadei de tranziție. Grupul est-carpatic a devenit o punte de legătură între ținuturile podolice și ale Nistrului superior cu ținuturile vest-pontice.

La sud de Balcani, în bazinul Marica, ne aflăm în aria culturii Ezero. Dacă avem în vedere substratul Karanovo VI și foarte probabilele straturi de origine nord-pontică (incorporate și difuzate prin culturile Cernavodă I, III, și II), atunci încadrarea sau apropierea culturii Ezero de cercul cultural egeo-anatolian nu s-ar putea referi decît la aspectul cultural și la una din componentele sale de substrat (cea Karanovo VI) căci, din punct de vedere etnic, sinteza reprezentată prin descoperiri de tip Ezero este substanțial diferită de lumea vest-anatoliană. Prin componentele sale etno-culturale cultura Ezero rămîne deci, prin excelență, o cultură sud-est europeană, din perioada timpurie a epocii bronzului.

Mai departe spre sud, intrăm în aria bronzului timpuriu macedonean. Zona sa estică, din cîmpia Dramei, are izbitoare relații, realizate îndeosebi pe Strymon, cu cercul cultural central-peninsular, iar spre nord cu Ezero. Restul Macedoniei devine punte de legătură, nu numai culturală ci și etnică, între Thessalia și ținuturile cercului central-peninsular. Substratul etno-cultural, nemijlocit, al bronzului timpuriu macedonean este puțin cunoscut. El corespunde unei perioade de instabilitate tribală și urmele locuirii din acea vreme nu mai pot să apară în vechile așezări decît cu totul întâmplător (sub forma unor treceri ocazionale). Astfel de resturi, chiar sporadice, ne arată, în primul rînd, un evident aport al comunităților Gumelnița și Sălcuța, ultimele vizibile mai ales în cîmpia Dramei. Dacă avem în vedere descoperiri din nivelurile 12 — 16 de la Dikili Tash, putem presupune, pentru Macedonia, și o contribuție sau o evoluție asemănătoare cu cea a culturii Cernavodă III.

Un ultim cerc cultural pe care dorim să-l menționăm este cel al bronzului timpuriu thessalic. În substratul acestuia s-a aflat și cultura Rachmani care se plasează într-o perioadă *post* Sălcuța clasică, în paralel cu Bodrogkeresztúr, Cernavodă I (parțial), Sălcuța IV, Cernavodă III (parțial). Între Dimini și Rachmani pe de o parte și între Rachmani și bronzul timpuriu thessalic pe de alta se observă rupturi tipologice care s-ar putea explica și prin intervenția unor grupe balcano-danubiene.

Acesta este cadrul general care a facilitat constituirea la nord de Dunăre a primelor manifestări etno-culturale, prototrace în esența lor, de la începutul epocii bronzului. Așa cum am arătat și mai sus, constituirea acestora a fost posibilă mai întîi în zona de contact dintre cercul cultural central-peninsular — care păstra încă puternice tradiții eneolitice și care, un timp, s-a manifestat pînă în centrul Munteniei și Carpații Orientali —

și cercul vestpontic, mai puțin tradiționalist dar format din elemente eterogene (locale, nord-pontice, volino-podolice, sudice), aflate în stadii diferite de evoluție și cuprinse mai curînd într-o „unitate” culturală (tributară de fapt aproape integral sudului), decît într-una etnică, socială, economică și spirituală. Realizarea unei simbioze etno-culturală, în cadrul acestui cerc n-a fost posibilă și din cauza unor repetate adausuri de noi veniți din ținuturile răsăritene.

Teritoriul în care s-au constituit primele grupe etno-culturale ale epocii bronzului este ținutul acoperit de păduri seculare al Munteniei centrale, cîmpiile și platformele înalte ale părții nordice din aceeași zonă centrală, dealurile pericarpatiche dintre cursurile superioare ale Buzăului și Dimbovița, sud-estul Transilvaniei. Este un ținut în care fondul local eneolitic a fost deosebit de viguros și s-a menținut puternic chiar în condițiile în care legăturile cu sudul au fost întrerupte în urma infiltrărilor nord-pontice. A rezultat mai întîi o formă de manifestare cunoscută sub numele de Brătești (Tudor 1978, 73 și urm.), apoi, foarte probabil, o etapă de tip sau asemănătoare Cernavodei III, n-au lipsit pătrunderi de tip Cernavodă II, au urmat prezențe, mai mult sau mai puțin durabile, Coțofeni timpurii și, după această etapă, în cadrul descoperirilor de tip sau derivație Zimnicea — Mlăjeț — Sinzîieni — care sînt expresia unei puternice difuziuni culturale sudice —, înregistrăm și primele manifestări specifice epocii bronzului din subetapa I_a. O astfel de manifestare, situată în aria, probabil primară, de formare a culturii Glina, ne oferă descoperirile de la Cățelu Nou, socotite de către autorul lor Foltești II (Leahu 1965). Acestea ar putea fi sincrone descoperirilor de tip Zimnicea-Mlăjeț-Sinzîieni, reprezentînd încă o etapă în drumul parcurs spre constituirea culturii Glina al cărui centru genetic nu poate fi căutat decît în limitele ariei sale de răspîndire. Fenomenul, redus teritorial la început, se va extinde treptat mai ales spre vest în dauna comunităților Coțofeni a căror cultură va fi pînă al urmă înlocuită. Extinderea fenomenului Glina și contactul cu alte realități zonale va facilita apariția unor grupe (variante ?) regionale, cum este cazul cu descoperirile de tip Jigodin sau Bogdănești (ultimele reprezentînd „capete de pod” ale epocii bronzului în depresiunile de la răsărit de Carpați). Difuzarea fenomenului spre vest stă în legătură și cu presiunea constantă (lentă, uneori cu ruperi de ritm) a populațiilor nord-pontice, exercitată atît în Dobrogea, sudul Moldovei, Bărăgan, nord-estul Bulgariei, cît și în nord-estul Moldovei. O rupere de ritm pare a fi avut loc după faza Govora Sat-Runcuri a culturii Glina (subetapa II_a a bronzului timpuriu) cînd cercul cultural vest-pontic pare să fie desființat de o pătrundere importantă a purtătorilor mormintelor tumulare cu ocră în sud-estul României și nord-estul Bulgariei. Aceasta ar putea explica, pe de o parte ocuparea ultimelor așezări Coțofeni de către comunitățile Glina și afluxul de elemente sudice de tip Ezerovo și Ezero finale în etapa IC_{4c} a culturii Monteoru. Această etapă monteoreană putea să încorporeze sau să se datoreze pur și simplu unor comunități deplasate din aria fostului cerc cultural vest-pontic, ceea ce ar explica și elementele de tradiție Cernavodă II pe care le conține. Ocupînd o parte a fostei arii Glina, comunitățile Monteoru IC_{4c} vor asimila și elemente derivate din fondul Schneckenberg (de tip Năeni) pe care vor reuși să le integreze în cursul etapei IC_{4b}.

Constituirea culturilor bronzului timpuriu la Dunărea de Mijloc, în bună măsură ca expresie a întinderii fenomenului de la Dunărea de Jos, a provocat instabilitate și contraacțiunea Glockenbecher. Presiunea inversă

a adus cu sine nu numai elemente etno-culturale est-central europene și din partea vestică a bazinului carpatic care vor participa la geneza culturilor bronzului mijlociu, dar a și contribuit la extinderea fenomenului epocii bronzului, prin cultura Monteoru IC₄ târziu — IC₃, în noi teritorii din Moldova.

FORME DE MANIFESTARE CULTURALĂ ÎN PERIOADA TIMPURIE A EPOCII BRONZULUI

Prin prisma apariției și difuzării fenomenului epocii bronzului, teritoriul României poate fi segmentat, longitudinal, în trei mari părți: 1. *partea centrală* (Muntenia centrală și de vest, dealurile pericarpatiche până la cursul superior al Buzăului, centrul, estul și sud-estul Transilvaniei, depresiunile Cașin și Tazlau, unele „capete de pod” până la Siret, între Bacău și Adjud); 2. *partea de est* (estul Munteniei, Dobrogea, sudul și estul Moldovei); 3. *partea de vest* (Oltenia, Banat, Crișana).

1. MANIFESTĂRI CULTURALE ALE PERIOADEI TIMPURII A EPOCII BRONZULUI ÎN PARTEA CENTRALĂ A ROMÂNIEI

a) *Descoperiri de tip Zimnicea*. Cele mai multe se înscriu în limitele cercului cultural vest-pontic și au ca centru de difuzare stațiunile din jurul lacului Varna (Tončeva 1981). Alte descoperiri, aflate în lungul Dunării (Călărași-Mircea Vodă: Morintz 1978, 90; fig. 51/4; Zimnicea: Alexandrescu 1974; Oltenița-Calomfirescu, inedit, descoperit de B. Ionescu) sau la sud de fluviu (Târnava: Nikolov 1976, 43, 44 și fig. 10/a, b, v), constând din morminte tumulare sau plane, fac parte fie din aria cercului cultural central-peninsular, fie dintr-o zonă în care circulația oamenilor și bunurilor era foarte facilă.

În zona de la sud de Carpați, cunoaștem o descoperire de pe cursul superior al Buzăului (*Mlăjet*, com. Nehoiu, jud. Buzău, inf. Al. Oancea, fig. 2/1, 2), ce constă din mai multe morminte sub construcții de piatră. Unul dintre ele a avut ca inventar două vase askos (fig. 2/1, 2) foarte asemănătoare cu cele din cimitirul de la Zimnicea (Alexandrescu 1974, fig. 1 pentru construcțiile de piatră și pl. 4/6; 5/1,2 pentru vase). Descoperirile de la Mlăjet indică o cale de pătrundere spre sud-estul Transilvaniei (fig. 6) de unde au fost publicate două morminte în cistă de piatră descoperite la Sinzieni (fig. 1/1,4) și Turia, ambele în jud. Covasna (Zsolt Székely 1980 și 1983). În cista de la Sinzieni s-a aflat un schelet chirchic care avea lângă cap două vase askos de tip Zimnicea. La Turia, tot într-o cistă de piatră, s-a descoperit un alt mormânt, deranjat de descoperitori, orientat, se pare, sud-nord, ce avea ca inventar două vase-askos (idem, 1983, 62, fig. 3/1) de tip Zimnicea. Mormintele au fost atribuite culturii Schneckenberg (idem 1980, 41; 1983, 62) dar este evident că vasele sînt mai vechi decît cultura Schneckenberg așa cum o cunoaștem de la Prox (1941).

b) În legătură cu problemele pe care le discutăm sînt și *descoperirile de la Zăbala* (Z. Székely 1971) care pot fi situate, în mare, în aceeași etapă cronologică cu cele de tip Zimnicea-Mlăjet-Sinzieni. Zăbala rămîne, prin așezare și un mormânt de înhumatie (cu schelet chirchic și o amforă ca inventar: *ibidem*, fig. 8 și 1/3), o descoperire izolată dar cu foarte clare și largi analogii mai ales în sud-estul României și nord-estul Bulgariei. După

E. Zaharia (1970, 63 și urm.), Zăbala ar reprezenta una dintre componentele pe care s-a dezvoltat cultura Monteoru, în timp ce Foltești II ar sta la baza culturii Glina-Schneckenberg. Z. Székely (1971, 389) va sublinia faptul că „multe forme și elemente de decor prezintă trăsături comune între cultura Zăbala și cultura Schneckenberg”. După același autor (*ibidem*, 391) „cultura Zăbala” este mai timpurie decît Schneckenberg și a contribuit la for-

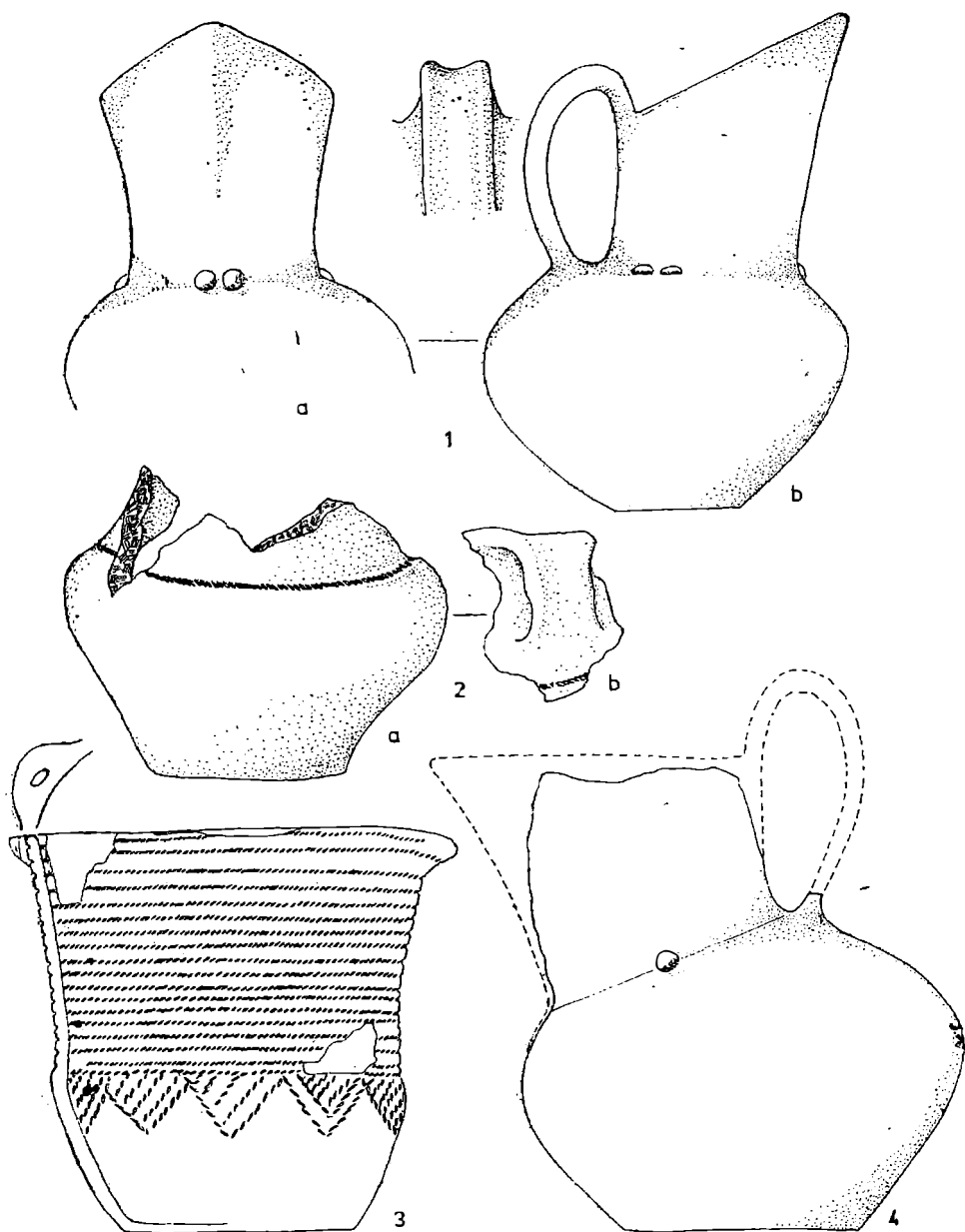

Fig. 1. Ceramică din mormintele de la Sînzieni (1a - b, 4), Brăduț (2a - b) și Moacșa (3)
Sc. 1 : 2.

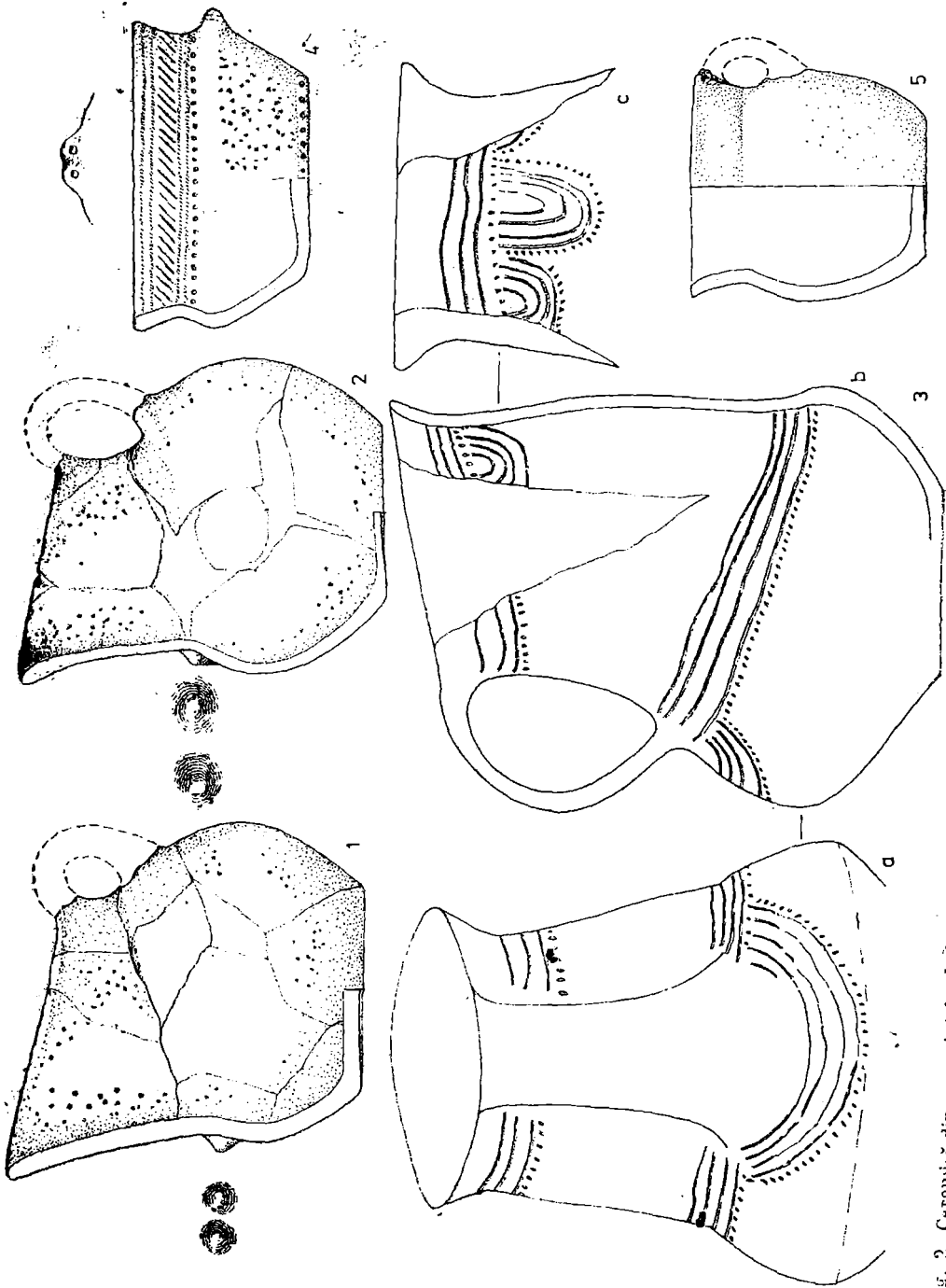

Fig. 2 .Ceramică din mormintele de la Măjeș (1 - 2), Gătecana (3, 5) și din așezarea de la Sf. Gheorghe - Ūrkő (3a, b). Sc. 1 : 2.

marea ultimei culturi. Așa cum o cunoaștem dintr-o singură așezare, „cultura Zăbala” se încadrează și după părerea noastră într-un orizont pre-Schneckenberg și în orice caz fie înainte de apariția culturii Glina, fie înainte ca un nou adaus de elemente din aria Glina să fi ajuns în sud-estul Transilvaniei și pe baza fondului existent (de tip Zăbala) să ducă la apariția fazei Schneckenberg A. Repetatele invocări ale participării fondului Cernavodă și Zăbala la apariția culturii Monteoru au totuși un simbur de adevăr prin prisma evoluției cercului cultural vest-pontic, pe ansamblu și regional, în perioada dintre orizontul Zimnicea și Schneckenberg B final (respectiv până după faza III a culturii Glina), dată la care grupe etno-culturale ale cercului vest-pontic sint presate în aria Glina, dintre Buzăul superior și Dimbovița sau Argeșul superior, de către un nou val al purtătorilor mormintelor tumulare cu ocră ce par a invade sud-estul României și nord-estul Bulgariei. Aceste grupe ale cercului vest-pontic erau purtătoare atit ale unor puternice tradiții Cernavodă II cit și a numeroase elemente noi, sudice. Astfel de tradiții nu justifică însă urcarea începuturilor culturii Monteoru până la izvoarele culturilor Glina și Schneckenberg.

c) Procesul de formare al culturii Schneckenberg nu poate fi, așadar, independent de acela al culturii Glina, iar la aceasta din urmă nu se putea petrece decit în aria sa de răspindire. Există în acest sens o serie de repere cronologice. Orizontul Zimnicea-Mlăjeț-Sinzieni suprapune pe de o parte morminte de tip Orlea-Sadovec — care în parte preced, în parte sint contemporane cu Coțofeni I—, iar pe de alta în sud-estul Transilvaniei ele se plasează numai după o locuire Coțofeni timpurie. Descoperiri Coțofeni timpurii găsim până la limita dintre cimpia înaltă și joasă a Munteniei centrale, unele dintre ele fiind aflate în preajma Bucureștilor. Pe actualul teritoriu al capitalei și comunelor suburbane se găsesc numeroase resturi de locuire Glina, unele dintre ele (Mihai Vodă) fiind socotite ca cele mai vechi. Tot aci apar descoperiri de tip Cățelu Nou (Leahu 1965) care preced Glina și par să fie sincrone cu orizontul Zimnicea-Mlăjeț-Sinzieni-Coțofeni I tirziu. Acesta este punctul de plecare pentru constituirea culturii Glina, probabil printr-o etapă intermediară care ne „scapă” pentru un moment. Prezența ornamentului, atit de caracteristic acestei culturi, din găuri perforate și găuri-butoni poate fi explicată prin preluare din lumea Ezero în primul caz (dealtfel ceramica cu găuri perforate este frecventă la sud de Dunăre) și din moda generală a ornamentului „perlat” realizat într-o tehnică preferată (au repoussé) și cunoscută din vechi, pentru al doilea caz. Glina se formează deci în zona de contact nemijlocit între comunitățile Coțofeni și cele ale cercului cultural vest-pontic. Ținutul nu pare a fi fost sub control permanent al celor două tipuri de comunități. Din această zonă, care cuprinde și actualul teritoriu al Capitalei și împrejurimile, fenomenul Glina s-a întins rapid mai întâi spre nord, spre sud-estul Transilvaniei, mai apoi spre vest. Este remarcabil faptul că spre est, comunitățile Glina mențin un echilibru defensiv; doar spre sud-est, de-a lungul Argeșului vor înainta spre Dunăre. Ocuparea unor noi teritorii a oferit comunităților Glina contacte variate, astfel încit, încetul cu încetul, au apărut variante regionale cum sint Glina clasică, Schneckenberg, Jigodin etc.

Așezările culturii Glina, unele fortificate (Crivăț, Odaia Turcului), nu sint de mari dimensiuni și nici de îndelungată folosire, dar prezintă, stratigrafic, mai multe niveluri (Glina, Crivăț, Odaia Turcului etc.). Pe temeieri de stratigrafie verticală și orizontală, evoluția culturii Glina din zona București a fost divizată în două faze: faza Mihai Vodă (material

puțin și inedit) și faza Fundeni (Bichir 1962, 114 și nota 69). Pe plan mai general, rezultă însă că în aria de formare a acestei culturi trebuie să fi existat cel puțin trei faze : I de cristalizare ; II clasică, aceea pe care o găsim în cele mai multe așezări din Muntenia și care, în dreapta Oltului, suprapune așezări Coțofeni II (Branet). Această fază are o evoluție mai îndelungată, pe parcursul fazelor Coțofeni II și III (a, b). Descoperirile de la Odaia Turcului (Tudor 1982, 59 și urm.), puse în concordanță cu cele din nord-estul Olteniei (Roman 1985a), ne indică existența încă unei faze (a III-a) care este sincronă fazei Coțofeni IIIc, culturii Vučedol tîrzie, Schneckenberg B și este mai veche decît Monteoru IC₄ (Roman 1985 a, 295 și urm., fig. 11 ; idem 1985 b, fig. 3). Problema care se pune, din această constatare, îmbracă două aspecte : 1. Dacă nivelurile superioare ale unor așezări (Crivăț, Glina etc.) care sînt mai îndepărtate de contactele cu lumea Coțofeni și Vučedol sînt și ele contemporane cu această fază III, respectiv continuă să evolueze în forme tradiționale pînă în perioada Coțofeni IIIc-Schneckenberg B — caz în care așezări de tip Govora Sat-Runcuri — Odaia Turcului (strat inferior) ar defini și o variantă regională —, sau își încheie existența mai de timpuriu, cedînd teritoriul altui tip de comunități și 2. Dacă cultura Glina este înlocuită de Monteoru imediat după faza reprezentată de stratul inferior de la Odaia Turcului sau, și în Muntenia, ne putem aștepta la delimitarea a încă unei faze și mai noi, sincronă celei de la Ostrovu Corbului.

d) Din nordul Munteniei centrale provin o serie de descoperiri de *morminte în cistă de piatră*, cu incinerări sau inumați, cu inventar pentru care s-au căutat analogii în Schneckenberg B și în grupul Belotic-Bela Crkva (Morintz 1961 ; Popescu 1966). Sincronismul Schneckenberg B cu Belotic-Bela Crkva nu este însă real ; în lumina descoperirilor recente, ultimul grup este mai nou. Dealtfel, vasele din inventarul mormintelor trădează o perioadă mai tîrzie decît Schneckenberg B : unele sînt căni cu două torți, altele căni asemenea celor din complexe Makó, Vinkovici-Somogyvár, un alt exemplar (tot o cană) prezintă un prag la partea superioară, ca și exemplarele de la Nucet (jud. Dimbovița, fig. 4/2) și Monteoru IC_{4c}. Deci descoperirile mai sus amintite, a căror arie de răspîndire poate fi mai mare, ar putea reprezenta fie, mai probabil, o nouă fază — ultima — a culturii Glina (cea de tip Verbița-Ostrovu Corbului : Roman 1985b, 118 ; Berciu, Roman 1984), fie o etapă (cea mai veche) a culturii Monteoru, aflată în plin proces de constituire.

e) Cît privește descoperirile de la *Năeni* (Vulpe, Drîmboceanu 1981 ; Vulpe 1982a, b), ele sînt sinonime cu cele din Monteoru IC_{4b} și unele considerații asupra lor vom face după tratarea unora dintre problemele culturii Schneckenberg.

f) Aria de răspîndire a culturii *Schneckenberg* a suferit și suferă modificări. Schroller (1933, 69, pl. 32/2) i-a atribuit sud-estul și centrul Transilvaniei ; Prox (1941) doar sud-estul Transilvaniei ; Bichir (1962, fig. 1) a adoptat o poziție intermediară între Schroller și Prox : sud-estul Transilvaniei, depresiunea Ciucului, ținutul dintre Tîrnava Mare, Hîrtibaciu și Olt ; Horedt (1968, 105) evidențiază descoperiri ale unui facies vestic al culturii Schneckenberg pe Mureș, în centrul Transilvaniei, apropiindu-se din nou de punctul de vedere al lui Schroller. În sfîrșit, Al. Vulpe (Vulpe Drîmboceanu 1981, 184 și fig. 10) propune limitarea descoperirilor Schneckenberg doar la sud-estul Transilvaniei, în cadrul noțiunii de Năeni-Schneckenberg, în timp ce descoperirile central-transilvănene le atribuie culturii

Glina. Circumscrierea descoperirilor din depresiunea Ciucului grupului Jigodin nu este pusă la îndoială. Determinarea ariei de difuziune a comunităților Schneckenberg este în funcție de precizarea conținutului pe care-l atribuim culturii lor. Prox, pe temeuri tipologice, a deosebit trei faze cărora le-a dat un conținut specific. Cercetările de la Cuciulata au arătat însă că fazele lui Prox se circumscriu în doar două faze (Bichir 1962, 96). Lui A. Vulpe (*op. cit.*, p. 184) îi „este greu să mai admită definiția culturii Schneckenberg în sensul lui A. Prox”. Aceasta în urma descoperirilor de la Năeni. După el „stațiunile din această vreme din Transilvania pot fi încadrate sau după modelul celei de la Cuciulata, și în acest caz ele aparțin unei variante regionale a culturii Glina, sau prin aspectul pus mai bine în lumină de săpăturile de la Năeni” (*ibidem*). Problema se poate pune însă și altfel. Vulpe ar fi trebuit să observe că așezările de la Cuciulata nu-i lipsesc elementele Schneckenberg A și B ale lui Prox. Așezarea de la Cuciulata, comparată cu descoperirile de la Năeni, Monteoru IC_{4b} și din depresiunea Ciucului ne poate folosi însă la punerea sub semnul întrebării a unității materialului atribuit de Prox fazei sale B. Dacă criteriul de bază al periodizării lui Prox a fost tipologia, atunci este firesc să luăm în considerare în primul rând stratigrafia de la Cuciulata care ne arată conținutul real al fazelor A și B ale culturii Schneckenberg. Ceea ce rămâne în afară trebuie discutat separat, ca o nouă fază sau ca un aspect cultural deosebit. Avem în vedere îndeosebi materialul ceramic ornamentat prin șanțulețe, cu motive bandate și ogivale (Prox 1941, pl. IV ; XVI ; XVII ; XVIII/1, 3, 5, 6, 8, 10 ; XIX/2, 4, 5), care în număr infim și în forme rudimentare de exprimare nu lipsește nici din așezarea de la Cuciulata (Bichir 1962, fig. 9/2, 5, 6 ; 10/11, 12) dar tocmai acest fapt exprimă, după noi, o tendință de ornamentare care va căpăta amploare ulterior în cadrul unei faze care va fi putut cunoaște ea însăși mai multe etape. Așezarea de la Sf. Gheorghe-Örkö este atribuită de Al. Vulpe (*op. cit.*, p. 184) grupului Năeni-Schneckenberg și aceasta pe baza unui singur vas, o cană askos (Z. Székely 1973, pl. X/1—2 ; la noi fig. 2/3). Numai că așezarea de la Örkö, din care a rezultat o impresionantă cantitate de material ceramic încă inedit, nu oferă decît alte trei fragmente ceramice ornamentate cu șanțulețe în stil „Năeni”. În schimb, ceramica ornamentată cu găuri-butoni este frecventă ceea ce, după criteriile eminate de la A. Vulpe, ar atribui așezarea variantei transilvănene a culturii Glina. Este, de asemenea, semnificativ faptul că așezările grupului Jigodin, care conțin o ceramică extrem de bogat ornamentată și cu o motivistică foarte variată, nu folosesc de fel sistemul ogival, arcadele și alte elemente de tip „Năeni-Monteoru IC_{4b}”. Ca și la Sf. Gheorghe-Örkö și la Leliceni (cea mai bogată așezare a grupului Jigodin) apar fragmente doar de la două vase de tip „Năeni”. Deci și în acest caz putem spune că ne aflăm abia la începuturile unui stil ornamental care va prinde viață mai tirziu. Situația este asemănătoare și la sud de Carpați, în așezările Glina (Glina : Nestor 1927—1932, fig. 10/18 ; Odaia Turcului : Tudor 1982, fig. 5/6). Cum la Odaia Turcului, un strat Monteoru IC_{4c} (în care astfel de elemente se mențin : Tudor 1982, fig. 8/5, dovadă a unei evoluții mai îndelungate a acestei specii ceramice, pînă la formele sale mature) suprapune un strat Glina din perioada Schneckenberg B (nivelul superior de la Cuciulata)—Coțofeni IIIc—Vučedol rezultă încă o dată, și pe această cale, posibilitatea evoluției *post* Schneckenberg B a unei faze sau aspect diferit care este integrat în sau face parte din evoluția culturii Monteoru. Privind în acest fel lucrurile, cultura Schneckenberg (independentă sau ca variantă locală) trebuie să rămînă ca noțiune

separată, cu fazele sale A și B, urmînd orizontului Zăbala și incheindu-se înaintea sau cu o fază de tip Năeni, pentru aceasta din urmă urmînd să se precizeze dacă este o etapă independentă de evoluția culturii Monteoru IC_{4c}, fiind integrată ulterior (în IC_{4b}) în această ultimă cultură. Aria de răspîndire a culturii Schneckenberg rămîne, în principal, limitată la sudul și sud-estul Transilvaniei. În depresiunea Ciucului (la nivelul documentării actuale, în timpul fazei Schneckenberg B) avem de-a face cu un grup local. Cît privește partea centrală a Transilvaniei, problema îmbracă două aspecte : la început, avem de-a face cu „importuri” Schneckenberg B în așezări Coțofeni III finale (Boarta, Șincai : Lazăr 1978, pl. V/5 ; VIII/3), apoi, după această perioadă de „tatonare”, cu prezența unei mixturi Schneckenberg cu „Strichverziertekeramik” (Morești, Cuci, Iernut). Această ultimă etapă poate fi contemporană cu „faza Năeni”, cu mormintele-ciste din nordul Munteniei centrale, cu Glina finală — faza Ostrovu Corbului și grupul Belotic-Bela Crkva, respectiv Makó, Vinkovci-Somogyvár.

Tot acestei perioade par să-i aparțină mormintele cu construcții de piatră din Cheile Aiudului (Vlassa, Takács, Lazarovici 1985), de la Geoagiu de Sus și Izvoarele (Ciugudeanu 1977) care, după interpretarea noastră, suprapun resturile Coțofeni. Morminte de acest tip cunoaștem și din estul Transilvaniei de la Brăduț (incinerație), Ocland și, mai recent, Moașa (în cutie de piatră, fig. 1/3) sub tumul (Zsolt Székely 1980, 41 și urm.). Ele reprezintă deci pe promotorii răspîndirii fenomenului epocii bronzului spre partea centrală și vestică a Transilvaniei.

Încă sub semnul întrebării rămîn unele materiale descoperite la Dăușca (inedite) și Zlatna (Lipovan 1983). În primul caz nu li se cunoaște poziția stratigrafică. Tipologic se aseamănă cu materialele de tip Cernavodă II și Schneckenberg A. Despre cele de la Zlatna — „Colțul lui Blaj” se spune (Lipovan 1983, 32 și urm.) că ar fi descoperite împreună cu cele Coțofeni iar ar continua cu încă un nivel independent. Descoperitorul le atribuie fazei A și început de B a culturii Schneckenberg (*ibidem*, 47). Materialul nu este publicat pe niveluri, iar încadrarea (culturală și cronologică) nu mi se pare certă.

Aria de răspîndire a etapei Năeni pare a fi cea schițată de A. Vulpe. Dacă această așezare reprezintă un moment final al unei evoluții începute anterior, rămîne să se stabilească prin noi cercetări.

g) Descoperirile de tip *Jigodin* se concentrează în depresiunea Ciucului. Alte materiale, absolut tipice, ne sînt semnalate din Cheile Virghișului (Emödi 1981, 431, fig. 2/4—8). Un mormint de incinerație de la Brăduț, în cistă sub tumul, avea ca inventar un vas șnurat (fig. 1/2 a, b) de tip *Jigodin* (Roska 1942, 33 ; idem 1939, 4 ; Kalicz 1968, 23—24). Nu este deci exclus ca și necropola tumulară de la Ocland (Solymossy 1895, 417—418 ; Kalicz 1968, 23), cu morminte de înhumație de această dată, să țină tot de acest grup sau de unul înrudit. Publicarea noilor cercetări din Cheile Aiudului, ca și a celor de la Ampoița (săpături H. Ciugudeanu) și investigarea din nou a zonelor tumulare din estul Transilvaniei ar oferi probabil o imagine mult mai completă asupra perioadei de timp *post* Coțofeni. Să se dateze oare cimitirele tumulare din munții Trascăului unor grupe etno-culturale venite din părțile estice ale Transilvaniei ?

Descoperiri tipice *Jigodin* ne sînt cunoscute și din depresiunea Casinului, mai ales din stațiunea de la Bogdănești, care au fost atribuite stratului Monteoru IC₃ timpuriu (Florescu, Buzdugan 1972, 198—199, fig. 19/4, 9, 12 ; 29/2) dar, după părerea noastră, ele se leagă mai curînd de orizontul cultural și cronologic numit acolo „Foltești II”.

Grupul Jigodin — numit astfel după descoperiri făcute pe o înălțime din stînga Oltului, în fața băilor de la Jigodin — ni se prezintă, la nivelul descoperirilor actuale, ca o manifestare culturală deplin constituită. La Lelicieni, așezarea care a oferit cel mai numeros material (fig. 3), s-au sesizat trei depuneri succesive ale unui strat nu prea gros dar, din păcate, segmentele nederanjate au fost de prea mică întindere și nu au oferit suficient material pentru a încerca o periodizare internă, pe temeuri stratigrafice, a acestui grup cultural aparținînd bronzului timpuriu. În ansamblu, materialul este unitar și nu se poate încadra decît într-o singură fază. Lipsesc deci etape importante corespunzătoare atît perioadei de constituire cît și celei finale ale acestui grup. Analogiile pe care ni le permit materialele de tip Jigodin nu se referă la timpul cît au evoluat grupul Zăbala, Schneckenberg A și o parte a fazei Schneckenberg B de început. Ele abundă, în schimb, pentru perioada Schneckenberg B evoluat. În zonă, respectiv în estul Transilvaniei, apar descoperiri Coțofeni din etapele timpurii ale fazei I îndeosebi. Motivistica ornamentală a grupului Jigodin prezintă unele afinități cu aceea a ceramicii Coțofeni III. Unele forme primare ca și tehnica și motivistica ornamentală specifice grupului Jigodin le întîlnim în unele descoperiri, recent semnalate, din peșterile Izbindiș și Igrîța de pe Valea Crișului (Emödi, ms.), aflate în context (?) Coțofeni II tîrziu — III incipient. Aceste ultime descoperiri oferă atît un reper cronologic cît și unul de natură să explice dacă nu întregul proces de apariție a grupului Jigodin cel puțin o parte a componentelor sale. Inițial (Roman, Pál, Csaba 1973, 572; Roman 1976, 40), cu prilejul publicării preliminare a descoperirilor de la Lelicieni, am văzut o legătură între ceramica ornamentată cu șnurul din estul Transilvaniei și cultura cu ceramică șnurată ale Europei centrale, îndeosebi Boemia. Presupuneam atunci că mișcarea Glockenbecher, în lungul Dunării, a deplasat grupuri șnurceramice ajunse în nordul Olteniei, în estul Transilvaniei, Muntenia și chiar depresiunile de la răsărit de Carpați (Roman 1975, 155). Ulterior, am observat însă că grupul Jigodin și faza Schneckenberg B sînt mai vechi decît mișcarea care a adus la Dunărea de Mijloc grupul Glockenbecher-Csepel. Descoperirile de pe valea Crișului, mai sus amintite, dacă se vor dovedi contemporane fazei finale Coțofeni II și se vor plasa, implicit, la sfîrșitul culturii Baden, vor putea explica, printre altele, modul în care ultima cultură a luat sfîrșit. Totodată, ele ar putea fi în legătură cu descoperirile de ceramică ornamentată cu șnurul din așezările est-slovace (Barca, spre exemplu : Hájek 1958, 65 unde scrie : „das Verhältnis zwischen der kannelierten und der Schnurkeramik ist nicht ganz eindeutig”) pentru care s-au presupus relații cu Ucraina și România (*ibidem*, 67), deci nu cu Europa Centrală. În legătură cu grupul Jigodin stă și o bogată activitate metalurgică. După cum se știe, la Lelicieni au fost descoperite numeroase tipare pentru turnarea pieselor de metal (topoare de mai multe tipuri, pumnale), deci exploatarea bogatelor resurse de aramă din zona Bălan este probabil că s-a făcut de către meșteri din cadrul comunităților Jigodin, piesele finite fiind difuzate pe un spațiu întins. Și din acest punct de vedere, grupul Jigodin ocupă un loc important și dinamic printre comunitățile perioadei timpurii a epocii bronzului.

h) Pînă acum zece ani, *faza timpurie a culturii Monteoru* a fost socotită la fei de veche ca și cultura Glina-Schneckenberg (de exemplu, Zaharia 1973a, 59; 1973b, 25). I s-au căutat rădăcinile în unele descoperiri din perioada de tranziție sau chiar eneolitic, precum : Cățelu Nou, Coșereni, Rîmnicelu, Mîndrișca (idem, 1973a, 59). Încă din 1973, noi am arătat însă

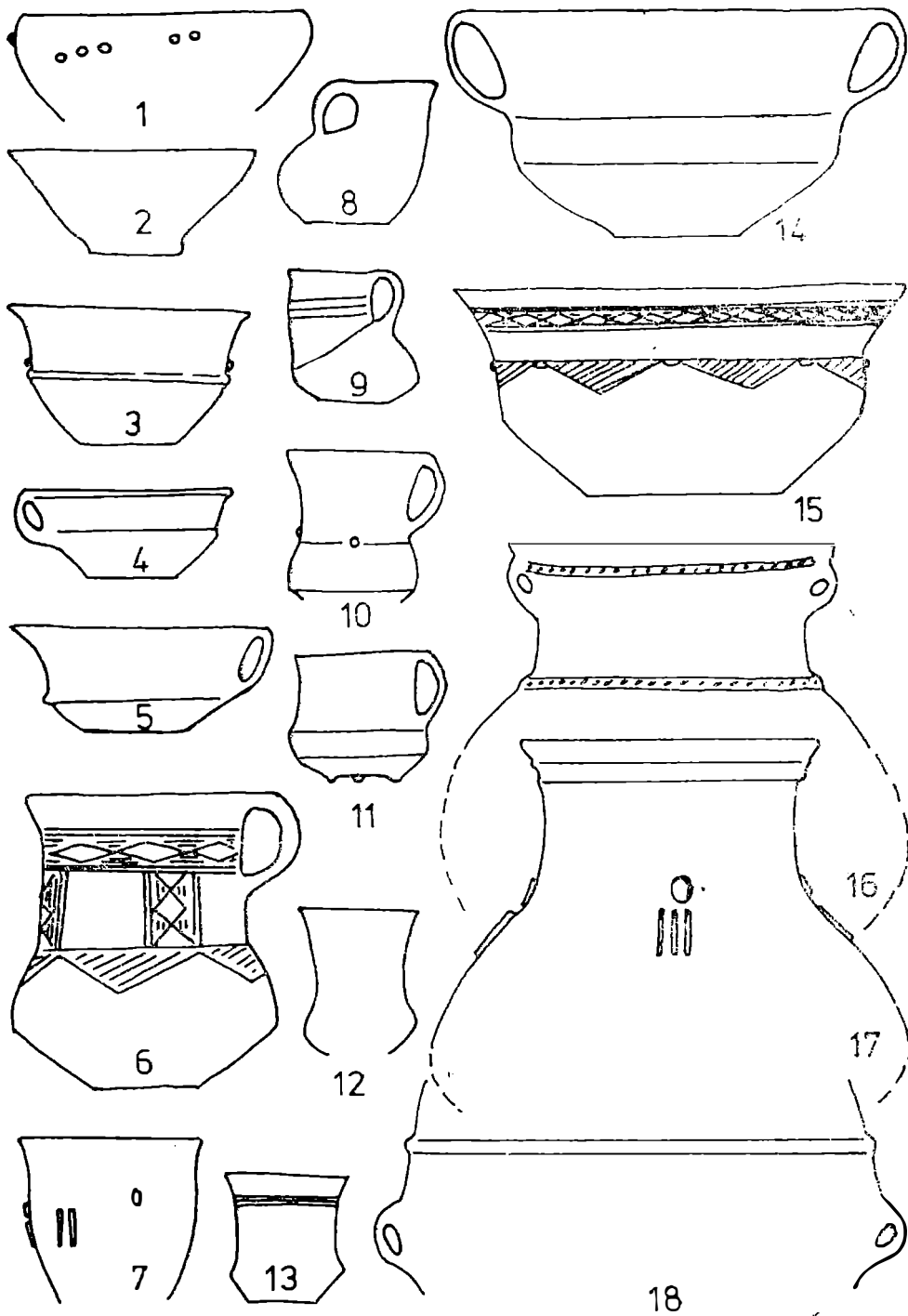

Fig. 3. Forme ceramice din așezarea de la Lelicieni. Sc. 1 : 4.

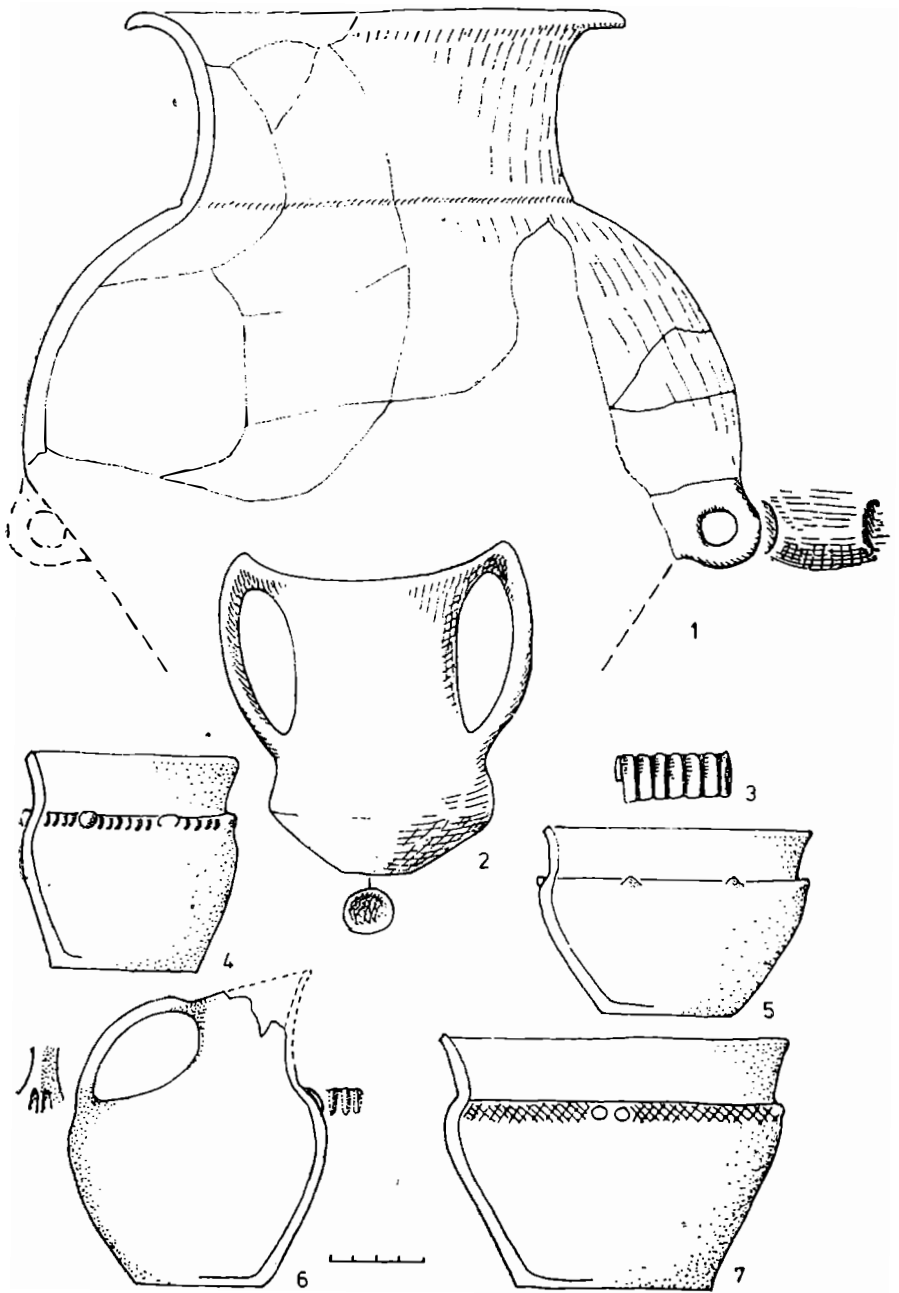

Fig. 4. Obiecte din mormintele de la Nucet (1 - 3) și Aldești (4 - 7). 1 - 2, 4 - 7 ceramică, 3 din aur. Sc. 1 : 4.

(Róman 1973 ; 1975, 148, nota 17) că Monteoru nu poate fi decît mai nou decît Schneckenberg și Glina, fapt perfect confirmat prin observațiile stratigrafice de la Odaia Turcului (Tudor 1982, 67 și urm. ; fig. 1). Deci cultura Monteoru își începe evoluția cel mai devreme în etapa IIB a perioadei timpurii a epocii bronzului, adică în paralel cu Glina IV (faza Ostrovu Corbului), Makó, Nyírség, Vinkovci, Somogyvár. Dacă spre vest descoperirilor de la Nucet (fig. 4/1—3) și Odaia Turcului li se adaugă și cistele din nordul Munteniei centrale, aria de difuziune a fazei vechi a culturii Monteoru devine suficient de întinsă și se suprapune în bună măsură peste aceea a culturii Glina. Și din acest punct de vedere rezultă, pe de o parte poziția sa cronologică *post* Glina (în Muntenia centrală), iar pe de alta sensul din care se produc noi mișcări etno-culturale, probabil sub presiunea populațiilor nord-pontice. Așa cum am subliniat mai înainte, repetatele referiri la materiale de tip Rîmnicelu, Cățelu Nou, Coșereni, Mindrișca sînt justificate de prezența în ceramica monteoreană timpurie a unei impresionante cantități de elemente din fondul străvechi. Numai că acestea au fost păstrate și în parte ușor modificate (fiind vorba mai ales de ceramica de uz comun) de către comunitățile cercului cultural vest-pontic de unde, abia după o îndelungată evoluție a culturii Glina-Schneckenberg, au pătruns în aria acesteia din urmă ocupîndu-i o parte din teritoriu și i-au dislocat sau împins spre vest unele dintre comunități.

Îe probabil că, în paralel cu această primă etapă a culturii Monteoru, evoluează, în teritorii învecinate, comunități de tip Năeni care, în etapa următoare, la sud de Carpați vor fi integrate în cultura Monteoru. Abia în etapa finală (a) a fazei IC₄ cultura Monteoru se cristalizează definitiv și acest ultim moment cronologic corespunde, pe plan mai general, în ceputului culturii Periam. Deci prima fază a culturii Monteoru se desfășoară în timpul etapelor IIB și III ale perioadei timpurii a epocii bronzului, ea fiind mai veche decît cristalizarea altor culturi ale bronzului „clasic”, cum sînt Verbicioara, Otomani, Wietenberg, Costișa.

i) Dacă în partea de vest, paralelele etapelor Monteoru IC_{4c. b. a} par să fie asigurate prin descoperiri Glina IV (faza Ostrovu Corbului) și de tip Gornea-Vodneac, nu tot atît de clară este situația în Transilvania. În est, un timp, au putut evolua comunități derivate din fondul Schneckenberg, de tip Năeni. Tot acolo sînt de avut în vedere, pentru semnificația lor, mormintele tumulare în ciste de piatră, de tip Moacșa (fig. 1/3). Ne lipsesc totuși elemente pentru cel puțin o etapă, pînă la apariția descoperirilor de tip Ciomortan-Monteoru IC₃ (Z. Székely 1971, 391 și urm.). În centrul Transilvaniei, primei etape Monteoru IC_{4c} îi corespund descoperiri ale „faciesului vestic Schneckenberg” și ale mormintelor tumulare de tip Livezile. O poziție cronologică *ante* Wietenberg și *post* orizontul menționat pare s-o aibă un grup de morminte de incinerare în urne, de la Bratei. Acestea, avînd în vedere analogiile vestice, se apropie mai mult de Wietenberg.

2. MANIFESTĂRILE CULTURALE DIN PARTEA ESTICĂ A ROMÂNIEI, CONTEMPORANE CELOR DIN PERIOADA TIMPURIE A EPOCII BRONZULUI

În partea răsăriteană a țării s-au constituit două cercuri culturale : cel vest-pontic și cel est-carpatic. Ambele păstrează un caracter de tranziție deși, din punct de vedere cultural, multe bunuri sudice sau din cadrul cercului cultural central-romănesc sînt difuzate în partea estică a României.

a) La nivelul documentării actuale, comunitățile *cercului cultural vest-pontic* par eterogene cel puțin din punct de vedere al formei de prezentare a unor importante domenii ale vieții spirituale : morminte plane (Topolitë : Tončeva 1981, 59 ; Brăilița : Harțuche, Anastasiu 1976, 163 și urm.) și tumulare (Smeeni : Simache, Teodorescu 1962, 276 — 278 și fig. 3). Din punct de vedere cultural, documentarea actuală ne arată o gravitație spre centrul de așezări palafite din jurul lacului Varna (Tončeva 1981, 41 și urm. pentru Ezerovo II ; tot acolo bibliografia pentru alte așezări) despre care, cu bună dreptate, G. Tončeva (1981, 45) afirmă că erau „în contact cu civilizații maritime și au atins un nivel de cultură superior aceluia al triburilor ce locuiau în interiorul țării”. Astfel de așezări vor fi fost și mai spre nord, în jurul lacurilor din apropierea țărmului maritim și pe malurile sau bălțile Dunării. Altfel ar fi greu de explicat răspindirea pe întinse spații nordice a unor produse originale vest-anatoliene.

Cercul cultural vest-pontic arată în structura sa o puternică componentă de caracter Cernavodă II, foarte evidentă în ceramica de uz comun (apreciată la cca 40% în așezarea Ezerovo II : Tončeva 1981, 54) și străchinile cu marginea curbată spre exterior. De altfel, cultura Cernavodă II formează baza pe care ia naștere acest cerc cultural. Se adaugă elemente de cultură vest-anatoliană (prin nesfârșita serie de căni cu buza oblică și askoi) și o motivistică ornamentală specifică, în relief sau adâncită ; tehnica de impresiuni șnurate sau incizate fiind, cel mai ades, folosită pentru incrustație.

Enumerând o serie de descoperiri izolate din Dobrogea și anume : *Dercent*, *Neptun* (Iconomu 1968, 256, 261 ; fig. 36), *Rasova-Malu Roșu* (Irimia 1974, 77 ; fig. 7/1, 2 ; 13/2, 3 ; idem 1981, 348), *Histria-Capul Viilor* (inedit), *Medgidia* (Irimia 1981, 348 ; fig. 2/1) care au analogii foarte exacte la Ezerovo, M. Irimia (1981, 349, nota 16) afirmă, de acord cu noi, că acestea „par să evidențieze cel puțin în jumătatea de sud a regiunii, existența unui orizont cultural de la începutul epocii bronzului corespunzător uneia din fazele cunoscutei așezări lacustre de la Ezerovo”.

O descoperire foarte expresivă pentru cercul cultural vest-pontic provine de la *Lișcoteanca* (com. Bordei Verde, jud. Brăila) și constă din morminte pe care N. Harțuche (1979, 71) le datează în prima jumătate a epocii bronzului (anterior : Harțuche 1973, 21 le atribuise bronzului mijlociu sau „cel mai devreme sfârșitului bronzului timpuriu”). Ele ar aparține „culturii de stepă nord-vest-pontică” (Harțuche, Anastasiu 1976, 33) operă a unor populații păstorești. Inventarul mormintelor de la Lișcoteanca își găsește însă paralele foarte exacte printre descoperirile de la Ezerovo, iar cercul cultural vest-pontic, indiferent dacă are sau nu o structură caracteristică pentru epoca bronzului, din punct de vedere cronologic corespunde bronzului timpuriu din partea centrală, adică perioadei culturii Glina.

Analogii foarte bune la Ezerovo o au și unele morminte din cimitirul de la *Brăilița*.

Din așezarea fortificată de la *Foltești*, în afara resturilor de caracter Usatovo târziu și Cernavodă II, apar și altele care, în alte locuri (Tîrpești : Marinescu 1981), nu se asociază cu ceramică pictată și șnurată. Noi am socotit aceste resturi ca reprezentînd o etapă distinctă, finală, a așezării de la Foltești (Foltești III : Morintz, Roman 1968, 116 și urm.) și i-am atribuit îndeosebi ceramica ornamentată cu brîuri în relief. Această etapă corespunde, după noi, nivelurilor vechi de la Ezero.

O cană cu buza oblică provine din curganul nr. 2 de la Glubokoe, mormîntul 11 (Šmagli, Cernjakov 1970, 50 ; fig. 39/2) și ea ne arată că ținutul

dintre Prutul inferior, Nistrul inferior și Gurile Dunării intra, din punct de vedere cultural, în aria de influență a cercului cultural vest-pontic. Aceste apariții nu se datorează influențelor culturii Glina-Schneckenberg (Häusler 1976, 44). La nivelul documentării actuale trebuie să admitem că chiar exemplarele similare din aria Glina-Schneckenberg provin tot prin filiera Ezerovo. Oricum ar sta lucrurile, datarea „culturii celor mai vechi morminte cu ocră dintre Nistru și Dunărea de Jos cu orizontul culturii Mierzanowice-Koštany” (Häusler 1976, 44, cu referire la Machnik 1971 și 1972) nu este posibilă dacă avem în vedere pe de o parte poziția cronologică a culturii Glina în raport cu Vučedol și Coțofeni și a acestora din urmă cu evoluția culturală din Europa centrală pe de alta. Stadiul actual al cercetărilor nu ne permite să împărțăm punctul de vedere după care „fazele clasică și tîrzie ale culturii Vučedol sînt sincrone cu evoluția mijlocie și tîrzie a culturilor șnurceramice din Europa centrală” (Machnik 1971, 148) și cu atît mai mult un sincronism între Schneckenberg-Glina cu Mierzanowice-Koštany-Nitra (Machnik 1974, 192), ultimele fiind mult mai noi după părerea noastră.

Dacă, pe de o parte, avem în vedere raportul cronologic dintre descoperirile cercului cultural vest-pontic cu cele de caracter Usatovo-Foltești I, care sînt mai vechi, iar pe de alta că importuri de factură Usatovo s-au găsit la Michailovka într-o locuință a stratului mijlociu, în timp ce în stratul superior apar deja elemente ale ceramicii culturii catacombelor (Lagadowskaia, Šapošnikova, Makarević 1962, 97, 108; fig. 32:3—6), vom admite că între cercul cultural vest-pontic și cultura catacombelor a existat o parțială contemporaneitate. Purtătorii acestei din urmă culturi vor fi fost cauza care a provocat, mai tîrziu, deplasarea spre vest a unor noi grupe cu morminte tumulare care, la rîndul lor, au penetrat aria cercului vest-pontic și au provocat, în continuare, tulburările care au mișcat comunitățile Glina spre vest. Din păcate, partea sudică a tumulului de la Smeeni, care cuprindea mormintele cu catacombe, a fost excavată pînă aproape de bază (Simache, Teodorescu 1962, 278), astfel încît raportul stratigrafic cu mormintele care aparțin cercului cultural vest-pontic a rămas nerezolvat (*ibidem*, 279).

Dacă N. Harțuche a atribuit descoperirile din sud-estul României, mai sus cuprinse de noi în cercul cultural vest-pontic, „culturii de stepă nord-vest pontică” datată la sfîrșitul bronzului timpuriu și începutul celui mijlociu, noi înșine am fost înclinați să considerăm că aceste descoperiri reflectă în principal un proces de formare, care se atribuie bronzului timpuriu din sud-estul României în nemijlocită legătură cu influențele sud-balkanice și egeo-anatoliene (Roman 1978). Acum ne este însă greu să decidem dacă mai sus-menționatele elemente făceau parte dintr-o unitate etno-culturală încheată.

b) Ținuturile din centrul și nordul Moldovei au fost, un timp, în stăpînirea triburilor culturii amforelor sferice (Dinu 1960; idem 1961; idem 1968, 138; Spinei 1970, 40 și urm.; Cucuș 1982) și a celor *Horodiștea* sau *Horodiștea-Erbiceni* (Dinu 1968, 129 și urm.; idem 1978; idem 1980). Pentru a urmări evoluția primei culturi dispunem de prea puțin material documentar. Știm doar că la Dolheștii Mari (Dinu 1959b, 212 și urm.) morminte ale culturii amforelor sferice (*ibidem*, fig. 3—5) sînt suprapuse de un nivel de locuire care a fost datat într-o „perioadă tîrzie a culturii Horodiștea-Foltești” (*ibidem*, 215). Din acest nivel lipsesc ceramică ornamentată cu briuri în relief (*ibidem*, fig. 2). Descoperirilor de la Dolhești

care suprapun mormintele culturii amforelor sferice li s-au alăturat și altele (*ibidem*, 215 ; Roman 1964, 316) din fostele arii Horodiștea sau cea a amforelor sferice. Se constată în aceste materiale o tendință de uniformizare culturală și ea a fost cuprinsă în noțiunea de „cultura Foltești II”, atribuită de M. Florescu (1964) perioadei timpurii a epocii bronzului. Obiecții asupra folosirii noțiunii de Foltești II pentru o cultură a epocii bronzului a exprimat Roman (1969).

Socotind neconcludente și inacceptabile concluziile asupra noilor săpături de la Foltești și Stoicani (Petrescu, Dinu 1974 a ; idem 1974 b), vom prezenta descoperirile ce par să fie contemporane cu perioada timpurie a epocii bronzului, imaginînd o schemă de cronologie relativă. La începuturile constituirii cercului cultural de la est de Carpați se situează descoperiri ca cele de la *Tîrpești* (Marinescu 1964 ; idem 1981) ; *Izvoare* (Vulpe 1957, 266 și urm. ; fig. 276 — 283) ; *Rădășeni* (Ciurea 1927—1932, pl. 2/4—7) ; *Dolhești* (Dinu 1959 a, 214 ; fig. 2) ; *Frumușica* (Matașă 1946, fig. 24/3 ; pl. XII/56, 57, 68). Cu toate că în aceste așezări nu s-au găsit fragmente ceramice șnurate și pictate, tipologic, ceramica din punctele indicate poate fi derivată dintr-un fond Horodiștea. Din punct de vedere cronologic și cultural, ea indică, dacă avem în vedere influențele sudice și analogiile vestice, perioada Coțofeni I. Materiale asemănătoare sau identice celor mai sus enumerate s-au descoperit și la *Cucuteni* (inedit), *Erbiceni* (Dinu 1968, fig. 4 ; 5/1, 4, 5) — unde s-ar fi aflat împreună și cu fragmente ceramice pictate și șnurate (*ibidem*, 135, 136), *Hăbășești* (Dumitrescu 1954, 477 și urm., pl. 126—139) — unde s-au găsit și două fragmente ceramice din specia pictată (*ibidem*, 481, 482, ; pl. 128/12) dar nici unul șnurat (*ibidem*, 481), *Uricani* (Zaharia 1956, 9 ; fig. 4 ; Dinu 1959a, 252 și urm. ; fig. 9 ; 10). În cazul ultimelor descoperiri menționate, avem de-a face ori cu o etapă anterioară celor de tip Dolhești-Tîrpești, adică cu o etapă cînd desprinderea din fondul Horodiștea nu se încheiase încă (în acest sens, vezi și Dinu 1968, 136, 137), ori cu materiale neunitare. Noi nu excludem prima variantă dar credem că fiecare descoperire trebuie judecată diferențiat și, mai ales, încadrată corect cronologic. Pentru caracterizarea acestei etape vechi a cercului est-carpatic dispunem de descoperirile de la Tîrpești (așezare și morminte : Marinescu 1964 ; idem 1981). Locuirea este sporadică „poate chiar sezonieră” (Marinescu 1964, 247). Mormintele sînt plane, fără ocră, cu schelete chircite pe spate, orientate est-vest și, în două cazuri, cu cite un vas drept inventar. Vasele își găsesc analogii perfecte în așezare, unde materialul este mult mai bogat și variat (Marinescu 1981, fig. 206—213). Descoperirile de la Tîrpești au fost atribuite unui stadiu care precede cu puțin complexul Glina-Schneckenberg (*ibidem*, 100). Încadrarea ni se pare pertinentă dar este în totală contradicție cu Dinu (1978, 19 ; idem 1980) care datează Horodiștea-Erbiceni II (deci o etapă mai veche decît Tîrpești) pînă în etapa IIIb (inclusiv) a culturii Coțofeni adică, implicit, pînă la sfîrșitul perioadei Schneckenberg B. În asocierea pe care M. Dinu o afirmă (continuarea ceramicii pictate, de autentică factură Gorodsk, alături de alte categorii ceramice ornamentate cu briuri în relief), o astfel de datare ni se pare imposibilă. Chiar în situația în care la Erbiceni ar exista un nivel, neidentificat stratigrafic, de tip Tîrpești, datrea lui ar rămîne la sau pînă la limita inferioară a culturii Schneckenberg. În legătură cu descoperirile de tip Tîrpești-Dolhești, atragem atenția asupra a două constatări și anume : a) cu tot caracterul „sezonier” al așezărilor, ele reprezintă totuși o ultimă dovadă, la nivelul documentării actuale, a unei vieți „stabile” și aceasta

pină în perioada culturilor Monteoru IC₃ și Costișa. Nu știm deci cum a evoluat cultura acestor comunități în timp ce la vest de Carpați trăiau cele ale grupelor Schneckenberg, Jigodin și ale culturii Coțofeni din fazele II — III și chiar o bună parte a celor din faza Coțofeni I ; b) aceste descoperiri confirmă observațiile din alte zone ale Europei sud-estice : absența sau foarte rara apariție a ceramicii ornamentate cu șnurul în această perioadă.

Noi nu putem deci afirma prezența unei culturi a bronzului timpuriu la est de Carpați (abstracție făcînd de unele enclave ce țin de cercul central-romănesc), cită vreme, nu avem, practic, documentarea necesară, iar descoperirile existente nu par să reprezinte etape ale unei evoluții care să dea naștere sau să fie integrate în culturile Costișa și Monteoru din perioada mijlocie a acestei epoci. Și totuși, dacă descoperirile de tip Nucet sînt socotite protomonteorene, atunci sîntem obligați să admitem un orizont cronologic și cultural asemănător și pentru regiunile est-carpătice, dacă avem în vedere descoperirile de morminte de la Cuconeștii Vechi (din nord-vestul R. S. S. Moldoveuști : Dergacev 1982, 55—63), în inventarul cărora s-au găsit vase asemănătoare celor din ținuturile deluroase ale Munteniei centrale.

În afară de acestea, mai pot fi invocate pentru poziția lor cronologică în limitele evoluției etapelor I_{b-c} — II_{a-b} ale bronzului timpuriu din partea centrală a României, încă o serie de descoperiri. Începem enumerarea cu *Corlăteni* (jud. Botoșani) unde au fost săpate două movile. Prima dintre ele conținea trei morminte cu ocră (Comșa 1982). Unul dintre morminte avea ca inventar o cană cu toartă (*ibidem*, fig. 3/1, la noi fig. 5/3), un pahar cu gît cilindric și corp sferic (*ibidem*, fig. 3/2, la noi fig. 5/4), un colier din dinți perforați și o piatră (*ibidem*, fig. 4, la noi fig. 5/1,2). O a doua movilă avea pe solul antic o vatră în jurul căreia s-au găsit fragmente ceramice socotite „Gorodsk-Usatovo” (Tudor 1953, 468 și urm. ; fig. 17/1—2 ; Zirra 1960, 98 și urm.) și puse în legătură cu înmormîntarea principală. Noi am reconstituit forma de la care provin acele fragmente : o cupă cu picior lobat ornamentată cu impresiuni șnurate (fig. 5/5a—d). Vasul nu are nici o legătură cu orizontul cronologic și cultural Usatovo, el apărînd frecvent în Ezerovo, Vučedol, Michailovka III, catacombe. Deci și acest mormînt se înscrie în perioada Schneckenberg B.

La *Valea Lupului*, în mormîntul 22 s-a găsit o amforă cu analogii în grupul Jigodin și Schneckenberg B (Dinu 1959 b, fig. 4).

De la *Lichitișeni* (com. Vultureni, jud. Bacău) provine un vas, aflat într-un mormînt plan, cu analogii în Ezerovo II (Tončeva 1981, fig. 22/2, 3) și Foltești.

Unei etape timpurii îi aparțin și descoperirile de la *Aldești* (muzeul Bacău, informație V. Căpitanu, la noi fig. 4/4—7). Din trei morminte de înhumație provin patru vase și anume : un askos (fig. 4/6) cu analogii apropiate la Ezerovo (Tončeva 1981, fig. 7/1) și în aria Schneckenberg (Ödweg : Prox 1941, pl. 23/3a-b, atribuit de Bichir : 1962, 97 — 98, nota 51, fazei Schneckenberg A) ; un borcan (fig. 4/4) cu analogii în Cernavodă II, Smeeni, Ezerovo și Foltești ; două străchini (fig. 4/5, 7) cu similitudini la Foltești.

La *Răcăciuni*, într-un mormînt plan, s-au găsit o cană cu toartă (Tudor 1973, fig. 2/1 = 3/1) apropiată „mai mult de categoria ceramicii fine a complexului Glina III-Schneckenberg” (*ibidem*, 285), un topor de piatră, un pandantiv din cupru și perle tubulare din același metal (*ibidem*, fig. 2/2—4 ; 3/2—4). Mormîntul a fost încadrat în perioada timpurie a epocii bronzului, fiind paralelizat cu mormîntul 24 de la Brăilița și „în linii generale și cu complexul Glina III-Schneckenberg” (*ibidem*, 288). Ulterior

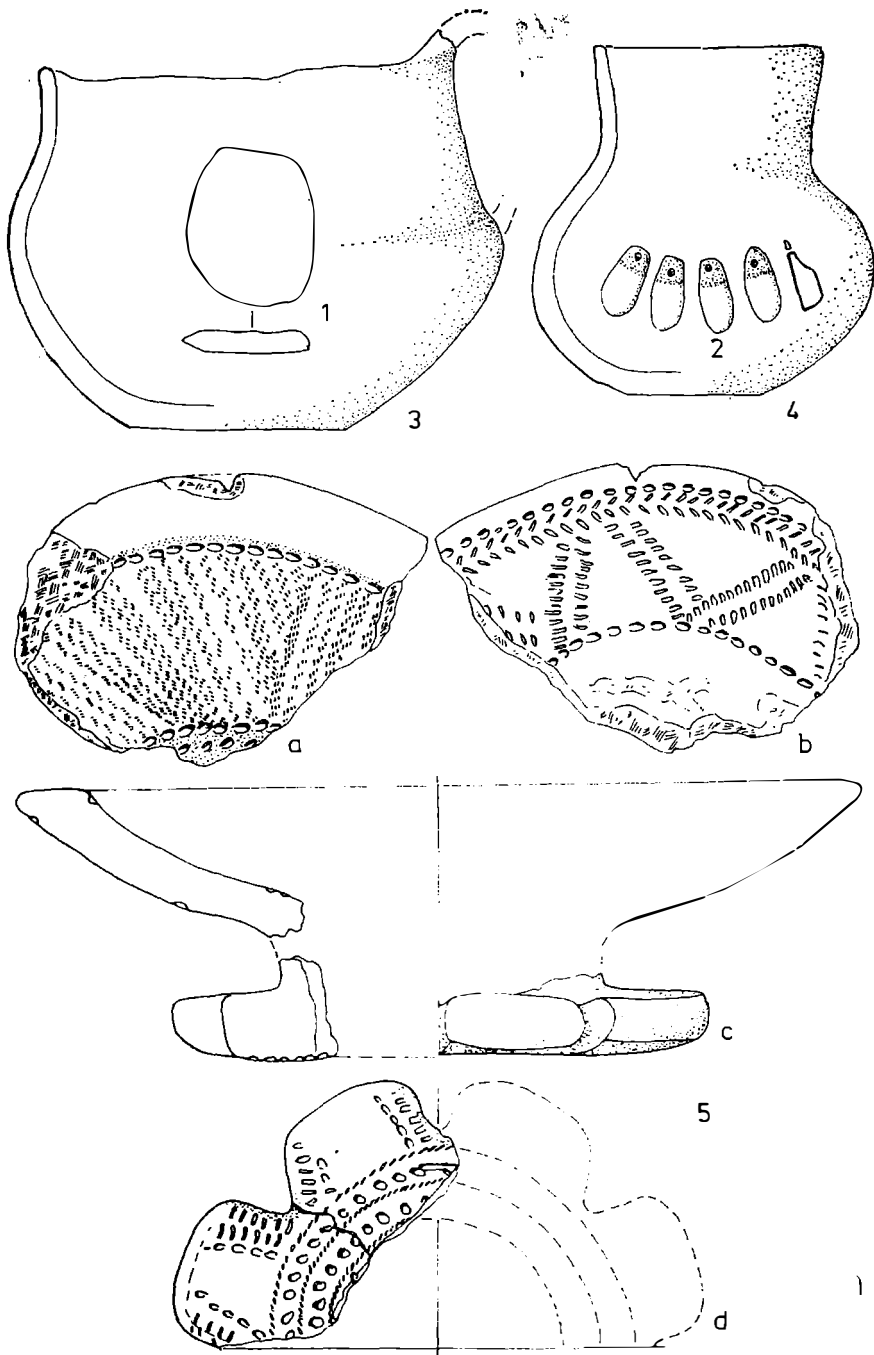

Fig. 5. Ceramică din tumulii de la Corlăteni. Sc. 1 : 2.

■-au făcut apropieri între pandantivul de cupru de la Răcăciuni cu cel aflat în mormîntul 11 de la Zimnicea (Alexandrescu 1974, 92 și fig. 9/3=11/3).

Puternice influențe exercitate din aria cercului cultural central-românesc (respectiv a culturii Glina-Schneckenberg) asupra regiunilor de la est de Carpați o reflectă descoperirile de la *Mindrișca* (Bichir, Dogan

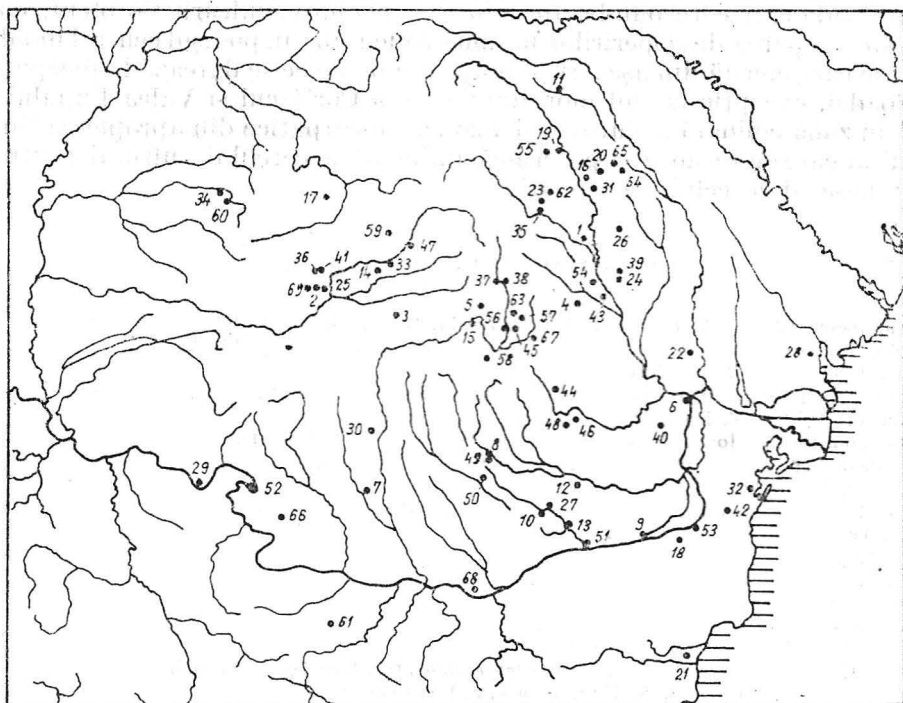

Fig. 6. Hartă cu localitățile menționate în text. 1 Aldești, 2 Ampoița, 3 Boarta, 4 Bogdănești, 5 Brăduț, 6 Brăilița, 7 Braneț, 8 Bungetu, 9 Călărași-Mircea Vodă, 10 Cățelu Nou, 11 Corlăteni, 12 Coșereni, 13 Crivăț, 14 Cuci, 15 Cuculata, 16 Cucuteni, 17 Dăbica, 18 Dervent, 19 Dolhești Mari, 20 Erhiceni, 21 Ezerovo, 22 Foltești, 23 Frumușica, 24 Găiceana, 25 Geoagiu de Sus, 26 Girceni, 27 Glina, 28 Glubokoe, 29 Gornea-Vodneac, 30 Govora Sat-Runcuri, 31 Hăbășești, 32 Histria-Capul Viilor, 33 Iernut, 34 Igrîța, 35 Izvoare, 36 Izvoarele, 37 Jigodin, 38 Leliceni, 39 Lichitișeni, 40 Lișcoteanca, 41 Livezile, 42 Medgidia, 43 Mindrișca, 44 Mlăjeț, 45 Moacșa, 46 Monteoru, 47 Morești, 48 Năeni, 49 Nucet, 50 Odaia Turcului, 51 Oltenița-Calomfirescu, 52 Ostrovu Corbului, 53 Rasova-Malu Roșu, 54 Răcăciuni, 55 Rădășeni, 56 Sf. Gheorghe-Örkö, 57 Sinzieni, 58 Schneckenberg, 59 Șincai, 60 Șuncuiuș, 61 Târnava, 62 Tirpești, 63 Turia, 64 Uricani, 65 Valea Lupului, 66 Verbița, 67 Zăbala, 68 Zimnicea, 69 Zlatna.

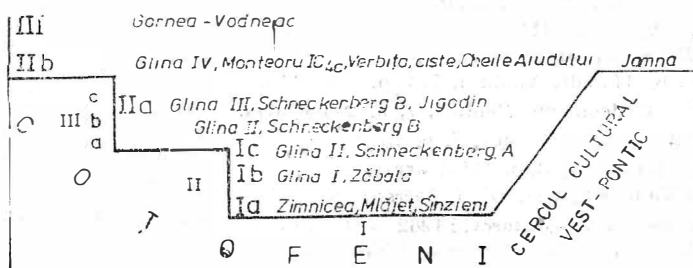

Fig. 7. Schemă cronologică.

1962, 297; fig. 6; 7/2, 3; Bichir 1962, 110 și urm.) care aparțin stratului II „contemporan cu faza tîrzie a culturii Glina III-Schneckenberg” (Bichir, Dogan 1962, 297), cele de la *Gîrceni* (Adrian și Marilena Florescu 1959, 224 și fig. 3) și *Găiceana* (muzeul Bacău, inv. 22168 — 22169, inform. I. Mitrea descoperire întîmplătoare, probabil dintr-un mormînt: fig. 2/4, 5).

La încheierea acestei scurte prezentări a evoluției de la est de Carpați, în pericada care corespunde, aproximativ, evoluției culturii Coțofeni, constatăm gruparea descoperirilor în două zone: una în podișul central moldovenesc care constă din așezări și morminte plane ce se datează la începutul perioadei, excepție făcînd mormintele de la Corlăteni și Valea Lupului și alta în zona colinară a Tutovei și a zonei subcarpatice din apropierea Siretului în care se resimte o puternică influență a cercului cultural central-românesc și a celui vest-pontic.

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

- Alexandrescu 1974 = A. D. Alexandrescu, *Dacia*, N. S., 18, p. 79—93.
Berciu, Roman 1984 = D. Berciu, P. Roman, *Thraco-Dacia*, 5, p. 15—21.
Bichir 1962 = Gh. Bichir, *Dacia*, N. S., 6, p. 87—114.
Bichir, Dogan 1962 = Gh. Bichir, Eug. Dogan, *Materiale*, 8, p. 291—300.
Boroneanț 1971 = V. Boroneanț, *RevMuz*, 8, 1, p. 5 și urm.
Chicideanu 1982 = Ion Chicideanu, *Thraco-Dacia*, 3, p. 101 și urm.
Ciugudeanu 1977 = II. Ciugudeanu, *ActaMN*, 14, p. 43—55.
Ciurea 1927 — 1932 = V. Ciurea, *Dacia*, 3—4 p. 46 și urm.
Comșa 1982 = Eug. Comșa, *Thraco-Dacia*, 3, p. 31 și urm.
Cucoș 1982 = St. Cucuș, *ActaMN*, 19, p. 253 și urm.
Dinu 1959a = M. Dinu, *Materiale*, 5, p. 247—256.
Idem 1959b = *Materiale*, 6, p. 212 și urm.
Idem 1960 = *Dacia*, N. S., 4, p. 89 și urm.
Idem 1961 = *ArhMold*, 1, p. 43 și urm.
Idem 1968 = *Dacia*, N. S., 12, p. 129 și urm.
Idem 1978 = *Complexul cultural Horodiștea-Foltești*, rez. teză doctorat, Iași.
Idem 1980 = A U Iași, 26, S. IIIa, *Istorie*, p. 1 și urm.
Dumitrescu 1954 = VI. Dumitrescu, *Hăbășești. Monografie arheologică*.
Emödi 1981 = János Emödi, *Aluta*, p. 429—431.
Emödi ms. = *Ceramica șnurată din peșterile Igrîș și Izbîndiș*, manuscris.
Adrian și Marilena Florescu 1959 = Adrian Florescu și Marilena Florescu, *Matricale*, 6, p. 221—229.
Florescu 1964 = Marilena Florescu, *ArhMold*, 2—3, p. 105 și urm.
Florescu, Buzdugan 1972 = Marilena Florescu, Constantin Buzdugan, *ArhMold*, 7, p. 103 și urm.
Hájek 1958 = L. Hájek, *Kommission für das Neolithikum und die ältere Bronzezeit*, Nitra, p. 59—76.
Harțuche 1973 = N. Harțuche, *SCIV*, 24, 1, p. 15—25.
Idem 1979 = *Danubius*, 8—9, Brăila, p. 67 și urm.
Harțuche, Anastasiu 1976 = N. Harțuche, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției arheologice a Muzeului Brăilei*, Brăila.
Häusler 1976 = Alexander Häusler, *Die Gräber der ältern Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, Berlin.
Horedt 1968 = K. Horedt, *Apulum*, 7, 1, p. 103—116.
Iconomu 1968 = C. Iconomu, *Pontica*, 1, p. 253 și urm.
Irimia 1974 = M. Irimia, *Pontica*, 7, p. 75 și urm.
Idem 1981 = *SCIVA*, 32, 3, p. 347 și urm.
Kalicz 1968 = Nándor Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*.
Lagadovska, Šapošnikova, Makarević 1982 = O. F. Lagadovska, O. G. Šapošnikova, M. L. Makarević, *Michailivske poselenija*, Kiev.
Lazăr 1978 = V. Lazăr, *Marisia*, 8, p. 35—56.
Leahu 1965 = V. Leahu, *CercetArh București*, 2, p. 14—24.

- Lipovan 1983 = I. T. Lipovan, *Apulum*, 21, p. 29–48.
- Machnik 1971 = J. Machnik, *ArchPolSKI*, 16, p. 119–149.
- Idem 1972 = *SlovArch*, 20, 1, p. 177–188.
- Idem 1974 = *PreistAlp*, 10, p.191–207.
- Marinescu 1964 = Silvia Marinescu-Bilcu, *SCIV*, 15, 2, p. 241–250.
- Idem 1981 = *Tirpești. From Preistory to History in Eastern Romania*, B.A.R., 107, Oxford.
- Matasă 1946 = C. Matasă, *Frumușica*, București.
- Morintz 1861 = Seb. Morintz, *Descoperiri din epoca bronzului în r. Muscel*, comunicare la Inst. de arheologie.
- Idem 1978 = *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, București.
- Morintz, Roman 1958 = Seb. Morintz, P. Roman, *Dacia*, N. S., 12, p. 45 și urm.
- Nestor 1927–1932 = Ion Nestor, *Dacia*, 3–4, p. 226–252.
- Idem 1960 = *Istoria României*, vol. I, p. 90 și urm.
- Nikolov 1976 = Bogdan Nikolov, *Archeologia – Sofia*, 18, 3, p. 38–51.
- Petrescu, Dinu 1974 a = M. Petrescu-Dimbovița, M. Dinu, *Dacia*, N. S., 18, p. 19 și urm.
- Idem 1974b = *SCIVA*, 25, 1, p. 71 și urm.
- Popescu 1966 = D. Popescu, *SCIV*, 17, 1, p. 157–170.
- Prox 1941 = Alfred Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Brașov.
- Roman 1964 = Petre I. Roman, *RevMuz*, 1, 4, p. 314 și urm.
- Idem 1969 = *Carpica*, 1, p. 17 și urm.
- Idem 1973 = Raport la Colocviul privind problemele epocii bronzului și începutul epocii fierului în România, București, 3–5 decembrie.
- Idem 1975 = *ActaArchCarp*, Cracovia, 15, p. 145–158.
- Idem 1976 = *PZ*, 51, 1, p. 26–42.
- Idem 1978 = Comunicare Simpozion Plovdiv : vezi *Thrac-Dacia*, 4, 1983, 1–2 p. 69–72.
- Idem 1982a = *SCIVA*, 33, 4, p. 402–414.
- Idem 1982b = *Carpica*, 14, p. 39–49.
- Idem 1984 = *SCIVA*, 35, 3, p. 266–274.
- Idem 1985a = *SCIVA*, 36, 4, p. 279–297.
- Idem 1985b = *Thrac-Dacia*, 6, 1–2, p. 116–122.
- Roman, Pál, Csába 1973 = Petre Roman, János Pál, Horváth Csába, *SCIV*, 22, 4, p. 559–574.
- Roska 1939 = M. Roska, *Közlemények Debrecen*, 2.
- Idem 1942 = *Erdély régészeti repertórium* I, Cluj.
- Schroller 1933 = H. Schroller, *Die Stein und-Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin.
- Simache, Teodorescu 1962 = N. I. Simache, Victor Teodorescu, *Materiale*, 8, p. 273 și urm.
- Solymossy 1895 = E. Solymossy, *ArchÉrt*, 11, p. 417–418.
- Spinei 1970 = V. Spinei, *Dacia*, N. S., 14, p. 25 și urm.
- Z. Székely 1971 = Zoltán Székely, *SCIV*, 22, 3, p. 389 și urm.
- Idem 1973 = Studii și Comunicări, Sf. Gheorghe, p. 125–151.
- Zsolt Székely 1980 = Zsolt Székely, *Aluta*, p. 39–41.
- Idem 1983 = *Aluta*, 14–15, p. 61–67.
- Šmagli, Černjakov 1970 = N. M. Šmagli, I. T. Černjakov, *MatArchSeverPričernomor'ja*, Odessa, vol. 6.
- Tončeva 1973 = G. Tončeva, *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava, p. 471–482.
- Idem 1981 = *Dacia*, N. S., 25, p. 41 și urm.
- Tudor 1953 = D. Tudor, *SCIV*, 4, 1–2, p. 408 și urm.
- Tudor 1973 = Ersilia Tudor, *SCIV*, 24, 2, p. 283–289.
- Idem 1978 = *Dacia*, N. S., 22, p. 73–86.
- Idem 1982 = *Dacia*, N. S., 26, p. 59–75.
- Vulpe 1957 = Radu Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936 – 1948*, București.
- Vulpe 1979 = Alexandru Vulpe, *RevIst*, 32, 12, p. 2266.
- Idem 1982a = *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für W. A. v. Brunn*, Mainz, p. 489–498.
- Idem 1982b = *SCIVA*, 34, 1, p. 71–75.
- Vulpe, Drimboceanu 1981 = Al. Vulpe, Vasile Drimboceanu, *SCIVA*, 32, 2, p. 171–186.
- Vlassa, Takács, Lazarovici 1985 = N. Vlassa, M. Takács, Gh. Lazarovici, comunicare la simpoziul de la Donji Milanovac, sept.
- Zaharia 1956 = N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *StudiiCercetStIași, Istorie*, 7, fasc. 2, p. 1 și urm.
- Zaharia 1970 = Eugenia Zaharia, *Aluta*, 2, p. 63 și urm.
- Idem 1973a = *Actes du VIII-e Congrès International des Sciences préhistoriques et protohistoriques*, Belgrad.
- Idem 1973b = *Studii CercetIst*, Buzău.
- Zirra 1960 = Vlad Zirra, *MatIssledovArh iugo-zapada SSR i RNR*, Chișinău, p. 97 și urm.

PÉRIODE ANCIENNE DE L'ÂGE DU BRONZE SUR LE TERRITOIRE DE ROUMANIE

RÉSUMÉ

L'auteur traite les problèmes suivants : chronologie et périodisation, processus de constitution des nouveaux groupes ethno-culturels et formes de manifestation culturelle de la période ancienne de l'âge du bronze dans les zones centrale et orientale de la Roumanie. Les formes de manifestation culturelle du secteur occidental de la Roumanie ont été publiées dans SCIVA 35, 1984, 4, p. 266—274 ; SCIVA 36, 1985, 4, p. 279—297 ; Thraco-Dacica, 5, 1984, 1—2, p. 15—21 ; Thraco-Dacica 6, 1985, 1—2, p. 116—122.

On souligne que le rythme de constitution des groupes ethnoculturels de l'âge du bronze a été variable. En même temps, sur des territoires voisins, évoluent des communautés avec des caractères spécifiques pour l'âge du bronze (dans la partie centrale de la Roumanie), et des communautés qui continuent des traditions de l'énéolithique et de la période de transition dans les parties occidentale et orientale de la Roumanie). La période ancienne est divisée en trois parties (I — III), présentant chacune plusieurs sous-étapes.

Dans la sous-étape Ia, l'auteur encadre les éléments de type Zimnicea, datés vers la fin de la phase Coțofeni I, et synchronisés avec Troie II, le Thessalique ancien I et l'Helladique ancien II. Dans la sous-étape Ib — c, ont été introduites les phases I et II de la culture de Glina, mises en parallèle avec Coțofeni II, Baden tardif, Kostolac ancien, Ezero A—B, Troia IIg—III, l'Helladique ancien II. La sous-étape IIa correspond à la phase III de la culture de Glina, à la phase Schneckenberg B et au groupe Jigodin. Elle est synchrone avec Vučedol tradif, avec le Thessalique et l'Helladique ancien III et Troie IV. Dans la sous-étape IIb, ont été introduites la phase IV de la culture de Glina (de type Ostrovu Corbului), les découvertes de type Verbița, et les sépultures en cistes de pierre du nord de la Munténie centrale. Cette sous-étape est synchrone avec les découvertes de type Belotic-Bela Crkva, Priboj, Negrișori, Vinkovci-Somogyvar, Ezero B2, Troie V, la période de transition de l'Helladique ancien à l'Helladique moyen. Elle précède, semble-t-il, l'horizon Glockenbecher-Csepel.

L'étape III est caractérisée par des découvertes de type Gornea-Vodneac, avec céramique décorée d'impression textiles et éraflures imitant l'écorce. L'étape est synchronisée avec Nagyrév et Monteoru IC4a, et précède les cultures classiques du Bronze „roumain” comme : Tei, Verbicioara, Otomani, Wietenberg.

L'auteur analyse de cadre général sud-est européen dans lequel se constituent les cultures de l'Age du bronze, et montre que les premiers groupes se sont formés dans la zone d'interférence entre le cercle culturel ouest-pontique (avec de puissants éléments nord-pontiques et volhynopodoliens) et celui du centre de la Péninsule (qui conserve de puissants éléments de tradition énéolithique locale).

Sont d'abord analysées les découvertes de type Zimnicea, qui s'encadrent dans un territoire comprenant le centre et l'est de la Munténie la Dobroudja et le nord-est de la Bulgarie, et le sud-est de la Transylvanie. Le processus de cristallisation de la culture de Glina s'est effectué au cours de la phase Coțofeni II. De son centre génétique (Munténie centrale), cette culture s'est étendue ensuite vers le nord et l'ouest, couvrant progressivement

l'aire des tribus Coțofeni. L'auteur n'accepte pas la notion de Năeni-Schneckenberg B proposée par A. Vulpe. Les découvertes de type Năeni représentent selon l'auteur une étape post-Schneckenberg B, et s'intègrent ultérieurement dans la culture de Monteoru (sous-étape IC4b). Est présentée ensuite l'expansion du groupe Schneckenberg vers le centre de la Transylvanie, en connexion avec des sépultures sous tertre de pierres. On suggère une liaison entre cette expansion et l'apparition de sépultures similaires dans l'ouest de la Yougoslavie, en Albanie et en Grèce.

L'apparition de découvertes de céramique décorée à la corde dans certaines grottes des Monts Apuseni, qui semblent être en liaison — chronologique et culturelle — avec celles de Barca et d'Ukraine sous-carpatique, peut nous donner une réponse au problème de la genèse du groupe de Jigodin.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Céramique des sépultures de Sinzieni (1a — b, 4), Brăduț (2a — b) et Moacșa (3). Echelle 1 : 2.

Fig. 2. Céramique des sépultures de Mlăjeț (1 — 2), Găiceana (4, 5) et de l'établissement de Sf. Gheorghe-Ōrkő. Echelle 1 : 2.

Fig. 3. Formes céramiques de l'établissement de Leliceni. Echelle 1 : 4.

Fig. 4. Objets des sépultures de Nucet (1 — 3) et Mdești (4 — 7). 1 — 2, 4 — 7 céramique, 3 en or. Echelle 1 : 4.

Fig. 5. Céramique des tumuli de Corlăteni. Echelle 1 : 2.

Fig. 6. Carte avec les localités mentionnées dans le texte. 1. Aldrști, 2 Ampoita, 3 Boarta, 4 Bogdănești, 5 Brăduț, 6 Brăilița, 7 Braneț, 8 Bungetu, 9 Călărași-Mircea Vodă, 10 Călelu Nou, 11 Corlăteni, 12 Cosereni, 13 Crivăț, 14 Cuci, 15 Cuciulata, 16 Cucuteni, 17 Dăbica, 18 Dervent, 19 Dolhești Mari, 20 Erbiceni, 21 Ezerovo, 22 Foltești, 23 Frumușica, 24 Găiceana, 25 Geoagiu de Sus, 26 Girceni, 27 Glina, 28 Glubokoe, 29 Gornca-Vodneac, 30 Govora Sat-Runcuri, 31 Hăbășești, 32 Ilistria-Capul Viilor, 33 Iernuț, 34 Igrita, 35 Izvoare, 36 Izvoarele, 37 Jigodin, 38 Leliceni, 39 Lichitișeni, 40 Lișcotanca, 41 Livezile, 42 Medgidia, 43 Mindrișca, 44 Mlăjeț, 45 Moacșa, 46 Monteoru, 47 Morești, 48 Năeni, 49 Nucet, 50 Odaia Turcului, 51 Oltenița-Calomfirescu, 52 Ostrovu Corbului, 53 Rasova-Malu Roșu, 54 Răcăciuni, 55 Rădășeni, 56 Sf. Gheorghe-Ōrkő, 57 Sinzieni, 58 Schneckenberg, 59 Șincai, 60 Șuncuius, 61 Tărnava, 62 Tirpești, 63 Turia, 64 Uricani, 65 Valea Lupului, 66 Verbița, 67 Zăbala, 68 Zimnicea, 69 Zlatna.

Fig. 7. Schéma chronologique.